

ΧΡΥΣΟΥΑΑ ΤΣΟΥΤΣΙΚΑ
ΤΜΗΜΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΓΙΩΡΓΟΣ ΡΥΜΕΝΙΑΔΗΣ

ΨΙΘΥΡΟΙ ΣΕ ΕΝΔΙΑΜΕΣΟΥΣ ΧΩΡΟΥΣ

η κοινωνική και χωρική έκφραση του κουτσομπολιού

Ιωάννινα, Φεβρουάριος 2026

*μπουγάδα,
Consecrated, Marcela Taboada*

ΧΡΥΣΟΥΛΑ ΤΣΟΥΤΣΙΚΑ
ΤΜΗΜΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΓΙΩΡΓΟΣ ΡΥΜΕΝΙΑΗΣ

περίληψη

abstract

Gossip, as a social phenomenon, is not merely a daily habit but a mechanism for social cohesion and survival. According to Robin Dunbar's theory, language replaced the physical grooming of primates, acting as a "social glue" for bonds in human groups. Social commentary has remained a stable habit from the distant past to the present day, acquiring various names and expressions depending on the place and time. The recording of these terms in a comprehensive dictionary highlights the richness with which language names, describes, or sometimes implies the practice of gossip, testifying her need to describe human curiosity in detail and in many ways.

To highlight the two-way relationship between speech and space, analyzing as case studies the Greek apartment building, balconies, open spaces, and rooftops. It attempts to highlight their role as fertile fields where the practice of gossip takes place. At the same time, it examines traditional internal courtyards in Sicily formed by dead-ends, designed gathering spaces in Baghdad evoke the intimacy of a neighborhood, but also settlements of nomadic peoples with intense oral tradition.

keywords: gossip, social commentary, vocal grooming
semi-public space, gathering spaces

Το κουτσομπολιό, ως κοινωνικό φαινόμενο, δεν είναι απλώς μια καθημερινή συνήθεια, αλλά ένας μηχανισμός κοινωνικής συνοχής και επιβίωσης. Σύμφωνα με τη θεωρία του Robin Dunbar, η γλώσσα αντικατέστησε τη σωματική περιποίηση (*grooming*) των πρωτεύοντων θηλαστικών, λειτουργώντας ως «κοινωνική κόλλα» για τους δεσμούς στις ανθρώπινες ομάδες. Ο κοινωνικός σχολιασμός παραμένει μια σταθερή συνήθεια από το πολύ μακρινό παρελθόν μέχρι σήμερα, αποκτώντας ποικίλες ονομασίες και εκφράσεις ανάλογα με τον τόπο και την εποχή. Η καταγραφή αυτών των όρων σε ένα συγκεντρωτικό λεξικό, αναδεικνύει τον πλούτο με τον οποίο η γλώσσα ονοματίζει, περιγράφει ή άλλοτε υπονοεί την πρακτική του κουτσομπολιού, κάτι που μαρτυρά την ανάγκη της να περιγράφει πολλαχώς και ενδελεχώς την ανθρώπινη περιέργεια.

Για να αναδείξει την αμφίδρομη σχέση μεταξύ λόγου και χώρου, η παρούσα εργασία εξετάζει χωρικές περιπτώσεις, αναλύοντας ως παραδείγματα μελέτης την ελληνική πολυκατοικία, τα μπαλκόνια, τους ακάλυπτους και τις ταράτσες, και επιχειρεί να αναδείξει τον ρόλο αυτών ως εύφορα πεδία όπου λαμβάνει χώρα η πρακτική του κουτσομπολιού. Παράλληλα, εξετάζει τις παραδοσιακές εσωτερικές αυλές στη Σικελία, που σχηματίστηκαν από αδιέξοδα τους σχεδιασμένους χώρους συνάθροισης στη Βαγδάτη, που παραπέμπουν στην οικειότητα μιας γειτονιάς και οικισμούς νομαδικών λαών με έντονη προφορική παράδοση.

λέξεις- κλειδιά: κουτσομπολιό, κοινωνικός σχολιασμός
vocal grooming, ημι- δημόσιος χώρος, στέκια

άπλωμα ρούχων
σχέδιο του Αλέκου Φασιανού

μέρος Α

εισαγωγή

Έναυσμα της παρούσας ερευνητικής εργασίας, αποτέλεσε η γνώριμη εικόνα της ελληνικής γειτονιάς με τα «στέκια» των κατοίκων της. Όλες αυτές οι συνήθειες που είναι βαθιά ριζωμένες στην κοινωνία (κυρίως της ελληνικής, αλλά όχι μόνο αυτής), περιστρέφονται γύρω από την καθημερινή συναναστροφή και τον κοινωνικό σχολιασμό (το κουτσομπολιό, το σουσού). Μια πρακτική του λόγου, που συχνά είναι κατακριτέα, αλλά που στην πραγματικότητα λειτουργεί ως vocal grooming, ένας απαραίτητος μηχανισμός κοινωνικής συνοχής. Ποιοι είναι αυτοί οι δημόσιοι και ιδιωτικοί τόποι που όχι μόνο κρίνονται κατάλληλοι, αλλά επιπλέον υπαγορεύουν πρακτικές κοινωνικού σχολιασμού;

Η εργασία επιχειρεί να εξηγήσει τη σημασία του κουτσομπολιού στην κοινωνία ως εργαλείο σύνδεσης και επιβίωσης. Στόχος της είναι να ανακαλύψει τους τόπους εκείνους που ενθαρρύνουν, διευκολύνουν και προκαλούν συζητήσεις, αλλά και τους «ενδιάμεσους τόπους» που προσφέρουν την ψευδαίσθηση ιδιωτικότητας στον δημόσιο χώρο, επιτρέποντας στην πληροφορία να κυκλοφορεί ελεύθερα. Μέσω προσωπικών παρατηρήσεων αλλά και εμπειρικής γνώσης του αστικού και αγροτικού τοπίου, ξεκίνησε η αναζήτηση χώρων που ενισχύουν το κουτσομπολιό και στη συνέχεια μέσω βιβλιογραφικής ανασκόπησης και ανάλυσης τεσσάρων παραδειγμάτων, έγινε προσπάθεια να δομηθεί η εργασία σε δύο επιμέρους κεφάλαια. Το πρώτο κεφάλαιο πλαισιώνει θεωρητικά, κοινωνικά και ανθρωπολογικά το ζήτημα, ενώ το δεύτερο εστιάζει στη χωρική του διάσταση μέσα από τη μελέτη περιπτώσεων.

από το Grooming στο Vocal Grooming

Όταν ένα μαϊμούδακι περιποιείται ένα άλλο, βιώνουν μια σωματική εμπειρία, αλλά ταυτόχρονα και μια κοινωνική επαφή. Αυτό το στιγμιαίο τσίμπημα μπορεί να μεταφέρει πολλά νοήματα, αρκεί να έχει την ικανότητα να τα αντιληφθεί ο δέκτης. σελ.5

ιστορική αναδρομή για το κουτσομπολιό

Το κουτσομπολιό, διαμορφώνει την κοινωνία μας για χιλιετίες και αποτελεί προϊόν της εξελικτικής της πορείας που προσπαθεί να διευκολύνει τις πολύπλοκες σχέσεις των ανθρώπων, καθώς στην πραγματικότητα είναι τόσο παλιό, όσο και η ίδια η ανθρώπινη επικοινωνία. σελ.6

συνέπειες κουτσομπολιού

Το κουτσομπολιό αποτελεί ένα πολυδιάστατο φαινόμενο, το οποίο παρότι θεωρείται μια κακοπροαίρετη πρακτική, είναι ωστόσο ικανό να ενισχύσει την κοινωνική συνοχή και να προσφέρει ψυχολογική ευεξία στους ανθρώπους. σελ.7

ενασχόληση με το καθημερινό «δράμα»

Οι άνθρωποι είναι εκ φύσεως περίεργα όντα και προσπαθούν να καλύψουν αυτή την ανάγκη της περιέργειας μέσα από καθημερινές συνήθειες, που τελικά χαρακτηρίζουν ολόκληρα κοινωνικά σύνολα. Πρώτ' απ' όλα, κυριαρχεί η ενασχόληση με το «δράμα», γεγονός που αναδεικνύει την ανάγκη για κατανόηση των σχέσεων. σελ.8

το σπίτι ως παρατηρητήριο

Κάθε ελληνικό σπίτι φιλοξενεί στοιχεία που σχετίζονται άμεσα με το κουτσομπολιό. Το έπιπλο Πορτ Μαντώ τοποθετείται συνήθως στο χωλ, για να κρεμάμε ρούχα, παλτά, καπέλα, τσάντες και συνοδεύεται από καθαρόφρενη, δημιουργώντας έτσι ένα «τελετουργικό σημείο» εξόδου και εισόδου. σελ.9

από το Grooming στο Vocal Grooming

grooming

Όταν ένα μαϊμούδακι περιποιείται ένα άλλο, βιώνουν μια σωματική εμπειρία, αλλά ταυτόχρονα και μια κοινωνική επαφή. Αυτό το στιγμιαίο τσίμπημα μπορεί να μεταφέρει πολλά νοήματα, αρκεί να έχει την ικανότητα να τα αντιληφθεί ο δέκτης. Αυτές οι συμπεριφορές, μπορεί να εκφράζουν την απαίτηση μετακίνησης και αλλαγή θέσης, φιλικές προθέσεις, μια πρόσκληση για παιχνίδι και αλληλεπίδραση, ή ακόμα και μια συγγνώμη.

Ο ανθρωπολόγος Robin Dunbar παρατήρησε πως όλη η κοινωνική ζωή των πρωτεύοντων θηλαστικών συμπεκνώνεται σε αυτή την χειρονομία καλλωπισμού και περιποίησης. Οι πίθηκοι και τα πιθηκοειδή είναι εξαιρετικά κοινωνικά είδη και αφιερώνουν μεγάλο μέρος της ημέρας τους στο «ξεψείρισμα» των στενών τους φίλων («κοινωνική περιποίηση»), γεγονός που δηλώνει βαθιά δέσμευση, αφοσίωση, επένδυση και εμπιστοσύνη. Η πρακτική του *grooming*,⁰¹ λειτουργεί ταυτόχρονα ως βιολογική απόλαυση και ως θεμέλιος κοινωνικός δεσμός παρέχει πληροφορίες ζωτικής σημασίας για την επιβίωση και την αναπαραγωγή σε μια κοινωνία γεμάτη εντάσεις, καυγάδες, χαρές και λύπες. Οι πίθηκοι είναι κοινωνικά όντα, ενδιαφέρονται έντονα για τις αναταραχές που συμβαίνουν τριγύρω τους και δεν μπορούν να επιβιώσουν μόνοι τους, χωρίς φίλους και συγγενείς.

Σε αυτά τα είδη θηλαστικών, έχουν επιβεβαιωθεί συμπεριφορές που μπορούν να ταυτιστούν με αυτές των ανθρώπων και σημαντικά οικείες πράξεις και αντιδράσεις, με τη μόνη διαφορά πως οι άνθρωποι χρησιμοποιούν τη γλώσσα.

Τα πρωτεύοντα θηλαστικά έχουν πολύ πιο πολύπλοκες κοινωνικές σχέσεις σε σύγκριση με τα περισσότερα άλλα θηλαστικά. Δημιουργούν πολύπλοκους κύκλους συμμαχιών με ιεραρχίες, φιλίες και ανταγωνισμούς και ζουν σε αγέλες, τόσο για λόγους ασφάλειας, όσο και για κοινωνικούς λόγους. Διατηρούν επίσης μακροχρόνιους δεσμούς, όπως για παράδειγμα οι σχέσεις αρσενικών-θηλυκών, οι συμμαχίες των αρσενικών μεταξύ τους και η σχέση μητέρας-παιδιού, δεσμούς δηλαδή που έχουν διάρκεια και μνήμη. Χρησιμοποιούν αυτού του είδους την κοινωνική επαφή όχι μόνο για φροντίδα, αλλά και για την διατήρηση της εμπιστοσύνης, την επίλυση συγκρούσεων και την ανάγκη για επικοινωνία. Εξαιτίας των μεγάλων και πολύπλοκων ομάδων τους, οφείλουν να γνωρίζουν «ποιος είναι φίλος με ποιον, ποιος τσακώθηκε με ποιον και ποιος χρωστά σε ποιον».⁰²

Ο Dunbar εξηγεί πως το ανάλογο του *grooming* στις ανθρώπινες κοινωνίες αποτελεί το εργαλείο της γλώσσας και ειδικότερα το κουτσομπολιό.⁰³ Το κουτσομπολιό επιτρέπει στους ανθρώπους να κάνουν ό,τι κάνουν οι πίθηκοι, αλλά ως μια μορφή «φωνητικής περιποίησης», όχι τόσο χρονοβόρας που μπορεί να συντηρήσει κοινωνικούς δεσμούς χωρίς την ανάγκη στενής σωματικής επαφής και τη συναναστροφή δύο μόνο ατόμων, όπως στην περίπτωση των πιθήκων. Οι ανθρώπινες κοινωνικές ομάδες είναι πολύ μεγαλύτερες απ' ότι των πιθήκων και το κουτσομπολιό λειτουργεί άψογα καθώς σύμφωνα με την θεωρία του «Αριθμού Dunbar», οι άνθρωποι μπορούν να διατηρούν σταθερές κοινωνικές σχέσεις με περίπου 150 άτομα. Ο Dunbar ανέλυσε το μέγεθος του νεοφλοιού του εγκεφάλου σε διάφορα πρωτεύοντα θηλαστικά

και παρατήρησε ότι όσο μεγαλύτερος είναι ο νεοφλοιός, τόσο μεγαλύτερες και πιο περίπλοκες κοινωνικές σχέσεις μπορούν να διατηρήσουν.

Σύμφωνα με τον Frank T. McAndrew «Το κουτσομπολιό είναι προϊόν μιας προαιώνιας εξελικτικής πορείας. Ενδεχομένως σε αυτό να οφείλεται η τεράστια διάδοση της γλώσσας: μέσω αυτού τέθηκαν τα κριτήρια της κοινωνικότητας και αποτυπώθηκε το εμπράγματο ενδιαφέρον για τα δρώμενα σε μια κοινότητα».⁰⁴

Η γλώσσα, όπως επεσήμανε ο ανθρωπολόγος Dean Falk, εξελίχθηκε από τις φωνές των μητέρων που ηρεμούν τα μικρά τους,⁰⁵ ενώ ο αρχαιολόγος Steven Mithen υποστήριξε ότι η γλώσσα εξελίχθηκε από τις μουσικές φωνές που χρησιμοποιούσαν οι προ-άνθρωποι για να συντονίσουν τις ομαδικές συμπεριφορές.⁰⁶

Λόγω της γλώσσας, έχουμε τη δυνατότητα να γινόμαστε κοινωνικά όντα, να μοιραζόμαστε γνώσεις και εμπειρίες με τέτοιο τρόπο που κανένα άλλο είδος δεν μπορεί. Ό,τι συμβαίνει γύρω μας, από απλές συζητήσεις μέχρι τη διάδοση της πληροφορίας μέσα από βιβλία περιοδικά και εφημερίδες, όλα αφορούν κοινωνικά θέματα. Πιο συγκεκριμένα, στο μεγαλύτερο μέρος των συνομιλιών μας επιχειρούμε να μάθουμε για τις ζωές των άλλων. Ακόμα και η άνοδος σε πωλήσεις των λογοτεχνικών βιβλίων, φανερώνει ότι ενδιαφερόμαστε για τους κεντρικούς χαρακτήρες, τις επιλογές τους και τα συναισθήματά τους. Επιπλέον, ενώ η εφημερίδα και τα περιοδικά και εφημερίδες αντί να αφιερώνουν τα άρθρα τους σε ουσιαστικά θέματα που μπορεί να επηρεάζουν τη ζωή μας, μας δίνουν την ευχαρίστηση να μαθαίνουμε τα κουτσομπολιά διάσημων προσώπων.⁰⁷

ιστορική αναδρομή

Το κουτσομπολιό, διαμορφώνει την κοινωνία μας για χιλιετίες και αποτελεί προϊόν της εξελικτικής της πορείας που προσπαθεί να διευκολύνει τις πολύπλοκες σχέσεις των ανθρώπων, καθώς στην πραγματικότητα είναι τόσο παλιό, όσο και η ίδια η ανθρώπινη επικοινωνία.⁰⁸

Αρχαία Ελλάδα

Ξεκινώντας από την Αρχαία Ελλάδα οι άνθρωποι μάθαιναν τα νέα στην Αγορά, στα συμπόσια και στους ναούς· μάλιστα μπορεί να πει κανείς ότι αυτοί οι τόποι ήταν το κοινό σημείο όπου γεφυρώνονταν όλα τα ταξικά και οικονομικά χάσματα μεταξύ των πολιτών. Στα δικαστήρια ακόμα περισσότερο, εμφανίζονταν επαγγελματίες γυναίκες κουτσοπόλες, οι οποίες εξιστορούσαν γεγονότα που είχαν ελάχιστη σχέση με την πραγματικότητα με σκοπό να παραπλανήσουν τους δικαστές.⁰⁹

— συμπόσιο, Αρχαία Ρώμη

Αρχαία Ρώμη

Το κουτσομπολιό μπορούσε να χτίσει και να διαλύσει πολιτικές καριέρες. Στην Αρχαία Ρώμη καθιερώθηκε ως ένα άτυπο δικαστικό σύστημα. Αυτού του είδους ο σχολιασμός, αποτελούσε βασική πηγή πληροφοριών και ειδήσεων στην Αγορά, τα δημόσια λουτρά, αλλά και τα μαγαζιά με κύριο θέμα την ιδιωτική ζωή τόσο των αυτοκρατόρων, όσο και οποιοδήποτε επιφανούς Ρωμαίου πολίτη.

— «χαλινάρι του κουτσομπολιού»
λιθογραφία, 1885

Μεσαίωνα

Κατά τον Μεσαίωνα, έγινε μια προσπάθεια να δοθεί ένα τέλος στο κουτσομπολιό με μία φορητή συσκευή τιμωρίας, το «χαλινάρι του κουτσομπολιού», ένα μέσο για τον δημόσιο εξευτελισμό της εκάστοτε κουτσοπόλας. Παρόλα αυτά οι δυνατοί ψίθυροι παρέμειναν στις εκκλησίες, τις αγορές και τις βασιλικές αυλές και αφορούσαν τις πράξεις και τα σκάνδαλα της αστικής κοινωνίας και των ισχυρών προσώπων της εποχής.¹⁰

Αναγέννηση

Την περίοδο της Αναγέννησης άρχισαν να εμφανίζονται τα πρώτα καφενεία. Γρήγορα έγιναν επίκεντρα κουτσομπολιού, δηλαδή εστίες πολιτικής συζήτησης και ανταλλαγής ιδεών ανάμεσα σε διανοούμενους, καλλιτέχνες, πολιτικούς και απλούς πολίτες.

15ος αιώνας

Με την εμφάνιση της τυπογραφίας τον 15ο αιώνα, το κουτσομπολιό βρήκε τη θέση του σε μια νέα και ισχυρή πλατφόρμα, μέσω των εφημερίδων και αργότερα των περιοδικών, τα οποία είχαν τρομερή απήχηση στο κοινό.

18ος-19ος αιώνας

Τον 18ο και 19ο αιώνα ο Κίτρινος Τύπος και οι στήλες κουτσομπολιού είχαν γίνει οι βασικές πηγές εσόδων των έντυπων μέσων ενημέρωσης και καταναλώνονταν με μανία από τους πολίτες. Την ίδια στιγμή πρωτοκυκλοφορούν μυθιστορήματα όπου περιγράφουν λεπτομερώς κοινωνικές σχέσεις, έρωτες, φήμες και σχόλια της τοπικής κοινωνίας, δίνοντας στα κουτσομπολιά λογοτεχνική και ηθική αξία.

20ός αιώνας

Με την έλευση της τηλεόρασης και του ραδιοφώνου κατά τον 20ό αιώνα, την άνοδο των σταρ του Χόλιγουντ, των οποίων οι ζωές τους γίνονται αντικείμενο διαρκούς παρατήρησης και σχολιασμού, γεννάται η λατρεία για το δράμα σε μια βιομηχανία που προσελκύει εκατομμύρια αναγνώστες, θεατές, όλοι καταναλωτές κουτσομπολιού.

21ος αιώνας

Ο 21ος αιώνας σηματοδοτεί μια δραματική μετατόπιση του κουτσομπολιού, λόγω της έλευσης του ίντερνετ και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης. Ξαφνικά, όλοι απέκτησαν άμεση πρόσβαση σε περιεχόμενο παγκόσμιας κλίμακας, όπου οι νέες πλατφόρμες επέτρεπαν στον καθένα να είναι ταυτόχρονα καταναλωτής και παραγωγός κουτσομπολιού. Ενός κουτσομπολιού, που για πρώτη φορά δεν αφορούσε μόνο διάσημα πρόσωπα, αλλά και απλούς ανθρώπους. Η πληροφορία διαδίδεται αφήνοντας κανείς απλά ένα σχόλιο σε μια δημοσίευση και όχι από στόμα σε στόμα όπως συνηθίζονταν. Τα νέα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, αντικατέστησαν τους μέχρι πρότινος διάσημους ανθρώπους με ένα νέο είδος, αυτό των influencers, οι οποίοι μοιράζονται-ξεπουλάνε την προσωπική τους ζωή, ενισχύοντας με αυτό τον τρόπο το ψηφιακό κουτσομπολιό.¹¹

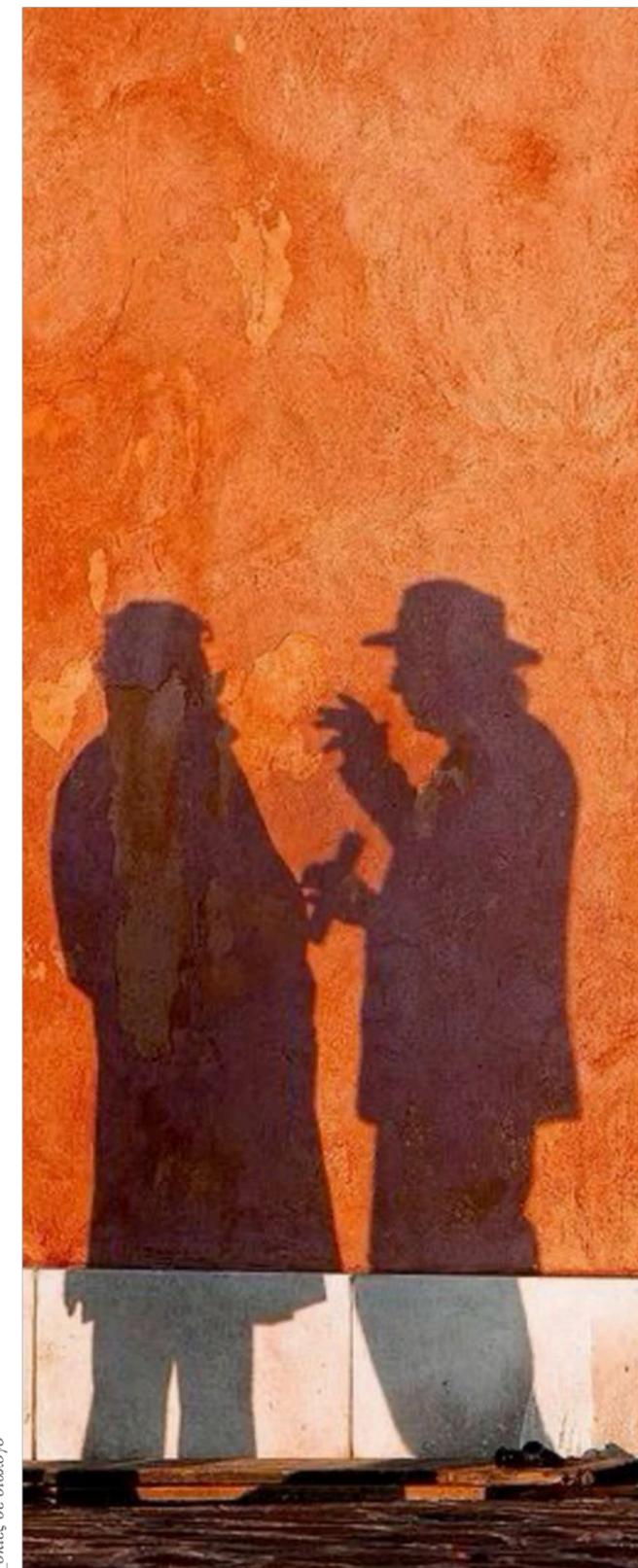
συνέπειες κουτσομπολιού

Το κουτσομπολιό αποτελεί ένα πολυδιάστατο φαινόμενο, το οποίο παρότι θεωρείται μια κακοπροαίρετη πρακτική, είναι ωστόσο ικανό να ενισχύσει την κοινωνική συνοχή και να προσφέρει ψυχολογική ευεξία στους ανθρώπους.

Το κουτσομπολιό δρα ως μηχανισμός κοινωνικού ελέγχου, καθώς έχει τη δυνατότητα να επιβάλλει τους κανόνες και τις αξίες μια κοινωνίας. Αποτρέπει τόσο την εξαπάτηση και την παρανομία, όσο και κάθε αποκλίνουσα συμπεριφορά, λόγω του φόβου ότι πρόκειται να γίνει ο καθένας αντικείμενο σχολιασμού. Παράλληλα συμβάλλει στη διάδοση πληροφοριών και τη διάκριση του ποιος τελικά είναι αξιόπιστος και ποιος όχι, ενισχύοντας την εμπιστοσύνη και την αίσθηση ότι όλοι ανήκουμε σε μια ομάδα με κοινές αξίες. Λειτουργεί σαν κοινωνική «κόλλα» που κρατά τα άτομα ενωμένα κάτω από ένα κοινό σύστημα κανόνων και προσδοκιών, που ενισχύει την εμπιστοσύνη και την ταυτότητα της ομάδας. Μέσα από τη διαδικασία του κουτσομπολιού, καθένας συνδέεται με τον στενό του κύκλο, κουβεντιάζοντας και αναλύοντας τις ζωές των άλλων. Αυτό το κοινωνικό εργαλείο είναι ικανό να ενισχύσει το αίσθημα της επικύρωσης, της αποδοχής και της ένταξης σε μια κοινωνική ομάδα. Αποτελεί εργαλείο μάθησης, καθώς αποκτούμε γνώσεις μέσα από τις εμπειρίες των άλλων, χωρίς όμως να χρειαστεί να υποστούμε οι ίδιοι τις επιπτώσεις. Επιπλέον, βοηθά και στη ρύθμιση και στην αποτροπή πιθανής αποκλίνουσας συμπεριφοράς, καθώς είναι γνωστό πως κάθε αποκλίνουσα πράξη μπορεί να προκαλέσει κοινωνικό σχολιασμό.

Έρευνα του ψυχολόγου Frank T. McAndrew¹² έχει δείξει πως η συμμετοχή σε τέτοιου είδους συζητήσεις αυξάνει την ορμόνη της ωκυτοκίνης, μιας ορμόνης που συνδέεται με την εμπιστοσύνη και τη συναισθηματική σύνδεση.

Όμως, είναι πολύ λεπτά τα όρια για το πότε η συζήτηση ξεπερνά τα όρια, με αποτέλεσμα να σταματάει η αβλαβής φλυαρία και να ξεκινάει το επιβλαβές κουτσομπολιό. Οι πληροφορίες που διαδίδονται «από στόμα σε στόμα», μπορούν να βλάψουν τη φήμη κάποιου, επειδή συχνά είναι προϊόν παραπληροφόρησης και στην πορεία αλλοιώνονται ή και εμπλουτίζονται με ψευδή στοιχεία. Μπορούν επίσης να λειτουργήσουν ως εργαλείο κοινωνικού αποκλεισμού και εκφοβισμού, στοχοποιώντας άτομα και ιδιαίτερα τις ευάλωτες κοινωνικές ομάδες. Όταν λοιπόν κυριαρχεί το κουτσομπολιό σε ένα περιβάλλον, επικρατεί ένα τοξικό κλίμα χωρίς καμία αίσθηση εμπιστοσύνης και συνεργασίας, πράγμα που μπορεί να επιβαρύνει ψυχολογικά τα άτομα, αλλά και να σταθεί εμπόδιο στην προσωπική τους εξέλιξη.

— σκιά σε διάλογο

Οι άνθρωποι είναι από τη φύση τους περίεργα όντα και προσπαθούν να καλύψουν αυτή την ανάγκη της περιέργειας μέσα από καθημερινές συνήθειες, που τελικά χαρακτηρίζουν ολόκληρα κοινωνικά σύνολα. Πρώτ' απ' όλα, κυριαρχεί η ενασχόληση με το «δράμα», γεγονός που αναδεικνύει την ανάγκη για κατανόηση των σχέσεων. Ανέκαθεν οι άνθρωποι παρατηρούσαν συμπεριφορές και προσπαθούσαν να κατανοήσουν τις ανθρώπινες σχέσεις. Τα τελευταία χρόνια, προγράμματα όπως ριάλιτι, κουτσομπολιστικές εκπομπές, ταινίες και τηλεοπτικές σειρές λειτουργούν ως σύγχρονες αφηγήσεις της κοινωνικής ζωής, όπου το κοινό έχει τη δυνατότητα να ταυτιστεί ή να κατακρίνει, να ικανοποιήσει την ανάγκη για συμμετοχή αλλά και να εκτονωθεί ψυχολογικά.

Στο παρελθόν κατά κύριο λόγο, το πρόγραμμα της ελληνική τηλεόραση κατακλυζόταν από ριάλιτι, talk show, ή εκπομπές με υβριδικό ύφος, όπου συνδύαζαν προσωπικές εξομολογήσεις, κοινωνικά θέματα και ψυχαγωγία (Μπράβο Ρούλα, Αννίτα Κοίτα, Πάμε Πακέτο, κ.α.). Σήμερα, οι δημιουργοί περιχομένου στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης έχουν αναλάβει έναν παρόμοιο ρόλο, εκθέτοντας τη ζωή τους στο κοινό γιατί «πουλάει».¹³

Ωστόσο, η ανάγκη για κοινωνικό σχολιασμό, έχει τις ρίζες που βαθιά στην ελληνική παράδοση.

ενασχόληση με το καθημερινό «δράμα»

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν τα έθιμα που σχετίζονται με το κουτσομπολιό και τη σάτιρα της καθημερινής ζωής, όπως αποκριάτικα δρώμενα από τη Νάουσα, τη Θήβα, τη Θράκη και την Κέρκυρα. Το αποκριάτικο δρώμενο ονομάζεται «Πετεγολέτσα»¹⁴ ή «Πέντε Γόλια» και προέρχεται από το ιταλικό *pettegolezzo*, που σημαίνει «κουτσομπολιό». Λαμβάνει χώρα στην παλιά πόλη της Κέρκυρας κάθε Τσικνοπέμπτη και είναι μια παραδοσιακή μορφή λαϊκού θεάτρου, όπου οι γυναίκες της γειτονιάς βγαίνουν στις «φανέστρες», δηλαδή τα παράθυρα των Κερκυραϊκών σπιτιών και στα μαλακόνια για να σχολιάσουν τα νέα της ημέρας.

Το άτομο που προσωποποιεί το κουτσομπολιό μέσα στην παραδοσιακή κοινωνία, περισσότερο από οποιονδήποτε άλλον, είναι η προξενήτρα.¹⁵ Γυναίκες κυρίως, στην Ελληνική επαρχία αλλά και στις πόλεις

αναλάμβαναν να παντρέψουν δυο νέους με προξενιό. Δρούσαν συνήθως υπό την καθοδήγηση των γονιών ή συγγενών της μιας ή της άλλης πλευράς, ή πολλές φορές ενεργούσαν με δική τους πρωτοβουλία, επειδή τους άρεσε να μπλέκονται στις ζωές των άλλων και να «κάνουν το καλό». Οι προξενήτρες ήταν άτομα με ευφυΐα και πείρα, πειστικότητα, διπλωματία και εχεμύθεια: γνώριζαν κάθε κουτσομπολιό για το «ποιος είναι τι» και το «τι λέγεται».

Στην παραδοσιακή ελληνική πολυκατοικία, ο θυρωρός¹⁶ αποτελούσε αναπόσπαστο κομμάτι της καθημερινότητας των ενοίκων του κτιρίου. Το πόστο του ήταν στρατηγικά τοποθετημένο στην είσοδο, στο κέντρο δηλαδή, της κινητικότητας της πολυκατοικίας. Ήταν ο άνθρωπος που «ήξερε τα πάντα», ποιος έμπαινε, ποιος έβγαινε, ποιος έλειπε για μέρες, ποιος καβγάδιζε με ποιον, κ.τ.ό., ήταν επομένως μια φιγούρα που προσωποποιούσε το «κουτσομπολιό».

Μια λαϊκή φιγούρα που εμπνέεται από την παράδοση και σχολιάζει την καθημερινότητα είναι ο Καραγκιόζης.¹⁷ Ανακατεύεται στις ζωές των άλλων, μεταφέρει φήμες, νέα και συχνά διαστρεβλωμένες ειδήσεις. Μιλά ακατάσχετα με έναν δικό του τρόπο, μπερδεμένο, προκαλώντας επίτηδες παρεξηγήσεις και σχολιάζει με σατιρικό τρόπο τους ισχυρούς και την κοινωνική ζωή.¹⁸

«Λεσποινίς Διευθυντής» (1964)

το σπίτι ως παρατηρητήριο

Κάθε ελληνικό σπίτι φιλοξενεί στοιχεία που σχετίζονται άμεσα με το κουτσομπολιό. Το έπιπλο Πορτ Μαντώ τοποθετείται συνήθως στο χωλ, για να κρεμάμε ρούχα, παλτά, καπέλα, τσάντες και συνοδεύεται από καθρέφτη, δημιουργώντας έτσι ένα «τελετουργικό σημείο» εξόδου και εισόδου. Παλιότερα ακούγονταν στα σπίτια οι εξής φράσεις: «κάτσε στο πορτ-μαντώ να βλέπεις ποιος μπαينوβγαίνει» ή «έγινε πορτ-μαντώ της πολυκατοικίας», γεγονός που συμβολίζει την περιέργεια και την κοινωνική παρακολούθηση. Επιπλέον, η σύνδεση ενσύρματου τηλεφώνου στα σπίτια, αξεσουάρ απαραίτητο για κουτσομπολιό, έφερε ένα νέο κάθισμα, για ένα άτομο αποκλειστικά και μια μικρή επιφάνεια για το τηλέφωνο. Το κάθισμα «κουτσομπόλα» έδωσε τη δυνατότητα στις γυναίκες που ήταν κυρίως στο σπίτι, να παρακολουθούν τι

γίνεται στον έξω κόσμο, να ενημερώνονται ανταλλάσσοντας πληροφορίες και με αυτό τον τρόπο να συμμετέχουν στην κοινωνική ζωή.

Η επικοινωνία με τον έξω κόσμο κορυφώνεται στα παράθυρα, που είχαν στρατηγική θέση με θέα στον δρόμο ή τη γειτονιά, και αποτελούσαν το «παρατηρητήριο» του σπιτιού και το σημείο εκκίνησης του κουτσομπολιού. Χαρακτηριστική περίπτωση είναι στα νησιωτικά σπίτια, τα παντζούρια με γρίλιες, γνωστά και ως «κουτσομπόλες». Η ονομασία αυτή δεν είναι τυχαία, καθώς οι γρίλιες επιτρέπουν τη θέαση προς τα έξω με απόλυτη μυστικότητα. Ο παρατηρητής έχει πλήρη εικόνα της κίνησης στον δρόμο ή την πλατεία, χωρίς να γίνεται αντιληπτός από τους περαστικούς.

Καραγκιόζης

μέρος Β

Citruhiu

Στη Σικελία η παρουσία μουσουλμανικών πληθυσμών επηρέασε σε μεγάλο βαθμό τον αστικό ιστό, με τα πιο εμφανή ίχνη να είναι οι κύριοι και δευτερεύοντες δρόμοι και τα αδιέξοδα. Αυτή η διάταξη επηρεάστηκε από τα ορεινά χωριά της Βόρειας Αφρικής, σύμφωνα με την οποία οι κύριοι δρόμοι διακλαδίζονται σε πολυάριθμους δευτερεύοντες δρόμους, και αυτοί με τη σειρά τους μέσω από στενούς δρόμους, ελικοειδή περάσματα και κρυφά σοκάκια οδηγούν σε ιδιωτικές αυλές. Διαδρομές που οργανώνονται σε επίπεδους δρόμους, ή σε κλιμακωτά κεκλιμένα σοκάκια. σελ.23

πλατείες κουτσομπολιού του Κωνσταντίνου Δοξιάδη

Η «πλατεία κουτσομπολιού» αποτελεί έναν χώρο που ενσαρκώνει την καθημερινή ζωή, όπου τυχαίες συναντήσεις και ανεπίσημες συζητήσεις αποκτούν σημασία και λειτουργούν ως πεδίο κοινωνικής και πολιτικής συνεύρεσης και συμμετοχής.

Αυτή η τόσο καθημερινή και προσιτή πλατεία σηματοδοτεί μια διαφορετική αντίληψη για τη ζωή στην πόλη, δίνοντας προτεραιότητα στις απλές και ανθρώπινες αλληλεπιδράσεις μέσα στον δημόσιο χώρο. σελ.25

καταυλισμοί Ρομά

Οι Τσιγγάνοι (Ρομ) αποτελούν έναν πληθυσμό που χαρακτηρίζεται από τη διαρκή μετακίνηση και την προσαρμοστικότητα σε κάθε νέο περιβάλλον. Μετακινούνται για να διατηρήσουν την ιδιαίτερη νομαδική τους ταυτότητα, αλλά και για να εξασφαλίσουν πόρους από τα «σκουπίδια» της πόλης που ο υπόλοιπος κόσμος προσπερνά. Αυτή η μορφή παρουσιάζει ιδιαίτερη αντιστοιχία με τον "πλάνητα" (flâneur) του Walter Benjamin. σελ.28

το κουτσομπολιό στην ελληνική πολυκατοικία

Κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα, η πόλη της Αθήνας κλήθηκε να στεγάσει το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού της χώρας, σε νέου τύπου κτιριακές μονάδες διαμερισμάτων, τις πολυκατοικίες, περνώντας από το μοντέλο του νεοκλασικισμού του 19ου αιώνα στον μεταπολεμικό μοντέρνο τρόπο κατοίκησης. Η νέα οικοδομική δραστηριότητα στην πόλη ξεκίνησε κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου, οπότε τα νεοκλασικά σπίτια καταδαφίζονται και παίρνουν τη θέση τους πολυώροφες πολυκατοικίες, ως μια διαδικασία εκσυγχρονισμού της Ελλάδας σύμφωνα με τις τάσεις της εποχής. σελ.12

η Μπλε Πολυκατοικία των Εξαρχείων

Χαρακτηριστικό δείγμα μοντέρνου σχεδιασμού και πρότυπο πολυκατοικίας είναι η «Μπλε Πολυκατοικία» στην πλατεία Εξαρχείων.

Η «Μπλε Πολυκατοικία» προηγήθηκε του συστήματος της αντιπαροχής και των προσφυγικών πολυκατοικιών και αποτέλεσε κατοικία ιδιαίτερα καλλιεργημένων μεσοαστών που δέχτηκαν τις καινούργιες κοινωνικές αλλαγές. σελ.16

στέκια κουτσομπολιού στην πόλη

Στην Ελλάδα, βασικό πυρήνα της κοινωνικής ζωής αποτελούν τα ανεπίσημα στέκια, από το παραδοσιακό καφενείο και την ταβέρνα μέχρι τη βοή του πανηγυριού και της λαϊκής αγοράς. Αυτοί οι χώροι φιλοξενούν το «κοινωνικό ανακάτεμα», επιτρέποντας στους ανθρώπους να χαλαρώσουν, να συζητήσουν και να ενημερωθούν για τα νέα της γειτονιάς και της πόλης. σελ.20

σημειώσεις

01. R.Dunbar, *Grooming, Gossip, and the Evolution of Language*, (Harvard University Press, 1996)
 02. «Why You Were Born to Gossip», <https://www.psychologytoday.com/au/blog/talking-apes/201502/why-you-were-born-to-gossip>
 03. ο.π. R.Dunbar
 04. Μ. Αθανασίου, «Το κουτσομπολιό κάνει καλό, το λένε και οι ειδικοί», *Η Καθημερινή*, 29 Μαρτίου 2022
 05. ο.π. «Why You Were Born to Gossip»
 06. «Why Gossip Feels So Good», <https://www.psychologytoday.com/us/blog/out-of-the-ooze/202303/why-gossip-feels-so-good>
 07. ο.π. R.Dunbar
 08. Ζωή, «Δεν μπορεί να υπάρξει κοινωνία χωρίς κουτσομπολιό», 7 Σεπτεμβρίου 2018
 09. LiFO, «Το κουτσομπολιό ως εργαλείο επιβίωσης των αδύναμων στην Αρχαία Ελλάδα», *lifo*, 4 Φεβρουαρίου 2019

10. Lila, «Το χαλινάρι του κουτσομπολιού», *Μηνιά του Χρόνου*, 2016
 11. Φ. Καργιώτη, «Μια ιστορία για το κουτσομπολιό: από την αρχαιότητα έως σήμερα», *maxmag*, 13 Μαΐου 2020
 12. ο.π. «Why Gossip Feels So Good»
 13. Α. Αποστολόπουλος, «Πώς γίναμε τόσο κουτσομπολήδες;», 22 Απριλίου 2024, επεισόδιο podcast, 35 λεπτά, 53 δευτ., <https://open.spotify.com/episode/44e16uDG8Oz4q9LLnqcgVJ?si=77aa6fd5ab2c46f3>
 14. βλ. λεξικό για το κουτσομπολιό: πετέγολο
 15. προξενεύω ρ. μετβ. {προξένη-να, -μένος} μεσολαβώ για τη δημιουργία συνουκείας, κάνω προξενικό: του προξένου/μιας όμορφης κοπέλα || (μτφ.) «μου προξένησαν να πάω για δουλειά σε μια μπουτίκι» (εφημ.). — προξενήτης (ο) [μτγν.], προξενήτρα (η), βλ. λεξικό Γ. Μπαμπινιώτη, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*

16. θυρωρός (ο/η) κ. (λαϊκ.) θυρωρίνα (η) πρόσωπο που έχει καθήκον να βρίσκεται στην είσοδο πολυκατοικίας ή γενικ. μεγάλου κτιρίου, για να την επιτηρεί και να δίνει πληροφορίες στους επισκέπτες ΣΥΝ. (λαϊκ.) πορτιέρης, βλ. λεξικό Γ. Μπαμπινιώτη, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*
 17. καραγκιόζης (ο) {καραγκιόζηςδες} 1. ο βασικός πρωταγωνιστής του λαϊκού θεάτρου σκιών, ρακένδυτος, φαλακρός και καμπούρης, ενσαρκωτής αρετών και ελαττωμάτων του φτωχού λαού, όπως η εξυπνάδα, η πονηριά, η καταποσίνη, αλλά και η κουτοπονηριά, η δουλοπρέπεια, η ταπειλία, βλ. λεξικό Γ. Μπαμπινιώτη, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*
 18. Θ. Αγαφιώτης, *Η σχέση του "Καραγκιόζη" με το νεοελληνικό γέλιο*, <file:///C:/Users/user/Downloads/4814-14375-1-SM.pdf>

κοινόχρηστη κουζίνα, Γκάτσινα Ρωσία,
Communal Apartment, Sergey Chilikov, 1998

ΤΟ ΚΟΥΤΣΟΜΠΟΛΙΟ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΥΚΑΤΟΙΚΙΑ

Κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα, η πόλη της Αθήνας κλήθηκε να στεγάσει το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού της χώρας, σε νέου τύπου κτιριακές μονάδες διαμερισμάτων, τις πολυκατοικίες, περνώντας από το μοντέλο του νεοκλασικισμού του 19ου αιώνα στον μεταπολεμικό μοντέρνο τρόπο κατοίκησης. Η νέα οικοδομική δραστηριότητα στην πόλη ξεκίνησε κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου,⁰¹ οπότε τα νεοκλασικά σπίτια καταδαφίζονται και παίρνουν τη θέση τους πολυώροφες πολυκατοικίες, ως μια διαδικασία εκσυγχρονισμού της Ελλάδας σύμφωνα με τις τάσεις της εποχής. Όμως, η οικοδόμηση διακόπτεται τη δεκαετία του '40 εξαιτίας του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και της Κατοχής.⁰²

Έπειτα, έως και το 1975 η χώρα γνωρίζει μία τεράστια εσωτερική μετανάστευση. Άνθρωποι από την περιφέρεια μετακομίζουν στις πόλεις και οι περισσότεροι από αυτούς επιλέγουν την Αθήνα ως τον νέο τόπο διαμονής τους, και ενσωματώνονται στην εργατική τάξη της πόλης. Όχι μόνο γιατί στην Αθήνα είναι πιο εύκολο να βρουν δουλειά, αλλά και γιατί μέσω της ανωνυμίας που προσφέρει η μεγάλη πόλη, είναι περισσότερο εφικτό να σβήσουν τα ίχνη που άφησε πάνω τους ο Εμφύλιος. Έτσι τα νέα δεδομένα, φέρνουν τη μεταμόρφωση της ελληνικής κοινωνίας από αγροτική σε αστική. Το σύστημα της αντιπαροχής, μέσω του οποίου τα δικαιώματα χρήσης γης μεταβιβάζονταν από τους κατόχους των οικοπέδων σε μικρούς κατασκευαστές και επαγγελματίες του κατασκευαστικού τομέα με αντάλλαγμα διαμερίσματα ή/και καταστήματα στο νεοαναγεγρεθέν κτίριο, επιταχύνει αυτήν τη μεταμόρφωση. Οι εργολάβοι ξεδίπλωναν τα σχέδια της πολυκατοικίας πάνω σε ένα τραπέζι μπροστά από το εργοτάξιο της πολυκατοικίας, για να έρθουν οι πιθανοί αγοραστές και να διαλέξουν διαμέρισμα. Μπορούσαν επιτόπου να διαπραγματευτούν με τον εργολάβο, ακόμα και να ζητήσουν αλλαγές -που δεν αφορούσαν την κατασκευή, αλλά τους λειτουργικούς χώρους- ανάλογα με τις ανάγκες τους, στα σχέδια των διαμερισμάτων. Με αυτό τον τρόπο, πωλούνταν τα διαμερίσματα πριν ακόμα ξεκινήσει η κατασκευή τους, εξασφαλίζοντας στον κατασκευαστή τα αναγκαία χρήματα για την ολοκλήρωση του έργου.⁰³ Πρόκειται για ένα εξαιρετικά αποτελεσματικό μοντέλο συμμετοχικής επένδυσης (και κατά κάποιον τρόπο συμμετοχικού σχεδιασμού) που εφαρμόζεται καθολικά στην Ελλάδα και διαμορφώνει τις πόλεις ήδη από τη δεκαετία του '50.

κατόφλι,
"Codo a codo"

Στα χρόνια που ακολουθούν, η πολυκατοικία χάνει την αίγλη της, και η κατοικία εξαπλώνεται στα προάστια. Μετά το 2010 η οικονομική κρίση οδηγεί στην ολοκληρωτική κατάρρευση της οικοδομικής δραστηριότητας, λόγω των αυξήσεων στους φόρους ακίνητης περιουσίας και στο κόστος κατασκευής. Το γεγονός αυτό αποτέλεσε την αφορμή για αναθεώρηση των αντιλήψεων για την πολυκατοικία προς μια θετική κατεύθυνση.

Παρόλες αυτές τις μεταβολές ανά τα χρόνια, η Αθήνα χαρακτηρίζεται ως μια ζωντανή πόλη που φιλοξενεί ανθρώπους όλων των κοινωνικών τάξεων, με έντονη κοινωνικότητα, παρέχοντας ένα αίσθημα ελευθερίας και ασφάλειας.⁰⁴

Οι διαφορετικές κοινωνικές τάξεις αναμιγνύονταν στους δημόσιους ή στους κοινόχρηστους χώρους, με τους πιο πλούσιους να κατοικούν στους πάνω ορόφους, σε ευρύχωρα διαμερίσματα με καλύτερο ηλιασμό και αερισμό, ενώ οι λιγότερο προνομιούχες τάξεις ζούσαν στους κάτω ορόφους. Λόγω της μικτής χρήσης με κατοικίες και χώρους εργασίας να συνδιαλέγονται τοποθετώντας τη δημόσια

χρήση δίπλα στην ιδιωτική, το εσωτερικό και το εξωτερικό βρίσκονται σε συνεχή διάλογο, επιτρέποντας στην «πόλη να μπει μέσα στο κτίριο». Με αυτό τον τρόπο η πολυκατοικία αποκτά τον ιδιαίτερο αστικό χαρακτήρα του δημόσιου χώρου μέσα και έξω από αυτή, όπου η σύγχρονη ζωή μπορεί να αναπτυχθεί ελεύθερα. Καθώς δεν υπάρχουν σχεδιασμένοι δημόσιοι χώροι, τα ιδιωτικά κτίρια μεταμορφώνονται με στοιχεία δημόσιου χαρακτήρα.

«Δεν είναι τυχαίο ότι η προβληματική ελληνική οικογένεια και η ένταση που συσσωρεύεται ανάμεσα στους τοίχους του αθηναϊκού διαμερίσματος αποτελούν βασικές θεματικές του νεότερου ελληνικού κινηματογράφου»

— Μερόπη Κοκκίνη

Το μοντέλο της πολυκατοικίας βοήθησε την Αθήνα να εξελιχθεί σε μια σύγχρονη μεγαλούπολη του 20ού αιώνα, αποτελώντας ιδανική κατοικία για όλα τα κοινωνικά στρώματα.

Συγκεκριμένα, υπακούει σε μια κωδικοποιημένη μεταπολεμική εργολαβική παραγωγή, εφαρμόζοντας την τυπολογία ενός πολυώροφου κτιρίου μικτής χρήσης, με μπαλκόνια και λευκό χρώμα στο εξωτερικό του, ενώ εσωτερικά ιδιωτικές κατοικίες στους ορόφους και συνήθως επιχειρήσεις ή καταστήματα στο επίπεδο του δρόμου.

Εισάγει, επίσης τη μικροαστική τάξη στον δυτικό τρόπο ζωής και δημιουργεί την προσδοκία για ένα διαρκώς καλύτερο μέλλον. Στην πραγματικότητα, οι γυναίκες επεδίωκαν να μετακομίσουν σε νέο σπίτι με μοντέρνο εξοπλισμό, καθώς οι καθημερινές δουλειές του σπιτιού ήταν εξαιρετικά δύσκολες και κουραστικές στις αγροτικές κατοικίες. Οι γυναίκες εκείνη την εποχή φαίνεται να ταυτίζονται με τον οικιακό χώρο. Αποτελούσαν τον στυλοβάτη της οικογένειας και ήταν το άτομο που χρησιμοποιούσε τον οικιακό εξοπλισμό και τις νέες ηλεκτρικές συσκευές για την περιποίηση του σπιτιού. Περιοδικά και εφημερίδες της δεκαετίας του '50 και '60 επιχειρούσαν να πείσουν τις γυναίκες να υιοθετήσουν το «νεωτερικό πνεύμα της εποχής» και διαφήμιζαν ότι μπορούν να γίνουν «μοντέρνες», αρκεί να μεταμορφώσουν τους εσωτερικούς χώρους του σπιτιού τους ή να επλέξουν τις κατάλληλες οικιακές συσκευές.⁰⁵

Το σημείο όπου η γυναίκα μπορούσε να βρίσκεται «έξω» χωρίς στην πραγματικότητα να ξεπερνά τα όρια του σπιτιού, ήταν το κατώφλι. Στις παραδοσιακές κοινωνίες αποτελούσε όριο μεταξύ ιδιωτικού και δημόσιου χώρου, όπου οι νοικοκυρές είχαν μια διέξοδο για κοινωνικοποίηση πέρα από τη μονοτονία των οικιακών εργασιών. Ήταν ένας τόπος επικοινωνίας και ανεπίσημης πληροφόρησης μέσω του κουτσομπολιού, καθώς μπορούσαν να δουν αλλά και να ενημερωθούν για το τι γίνεται στη γειτονιά.

Το ελληνικό κουβεντολόι και το άραγμα είναι δύο βαθιά συνδεδεμένες έννοιες που χαρακτηρίζουν τον τρόπο ζωής στην Ελλάδα, ιδιαίτερα στις καθημερινές, ανεπίσημες στιγμές. Το κουβεντολόι δεν είναι απλώς μια συνομιλία, είναι ένας τρόπος να υπάρξεις μαζί με άλλους, να γεμίζεις τον χρόνο με λόγια, γέλια, αναστεναγμούς και παύσεις, χωρίς να περιέχει κάποιο συγκεκριμένο νόημα ή σκοπό...στο πεζούλι, στην καφετέρια, στο παγκάκι, κάτω από ένα δέντρο...Μαζί κουβεντολόι και άραγμα συνθέτουν μια μοναδική ελληνική συνύπαρξη...⁰⁶

Το κουβεντολόι και το άραγμα δημιουργούν ένα περιβάλλον, όπου το κουτσομπολιό βρίσκει χώρο. Ο δημόσιος χώρος δεν είναι απλώς τόπος διέλευσης αλλά τόπος παραμονής, όπου οι πληροφορίες και τα νέα κυκλοφορούν, φανερόντας τον παραδοσιακό, εξωστρεφή τρόπο συμβίωσης της ελληνικής κοινωνίας. Τέτοιοι χώροι ήταν και οι αυλές των λαϊκών σπιτιών, ένας ενδιάμεσος χώρος ως προέκταση του δρόμου, το ενδιάμεσο σπιτιού-δρόμου και συνεπώς οικογένειας-κοινωνίας. Αυτός που καθόταν στην αυλή άκουγε τόσο το τι συνέβαινε μέσα στο σπίτι, όσο και στα γειτονικά σπίτια και στο δρόμο ή στην πόλη. Έτσι μαζί με τις πρώτες «καλημέρες», έπαιρνε θέση το κουτσομπολιό και ξεκινούσε να χτυπά η καρδιά του σπιτιού, δηλαδή οι δουλειές όπως το μαγείρεμα, το πλύσιμο και το άπλωμα των ρούχων, η περιποίηση του κήπου, αλλά και η ψυχαγωγία: τα παιδιά που έπαιζαν και οι μεγάλοι που συζητούσαν με τους επισκέπτες κάτω από τη σκιά του δέντρου.⁰⁷

Εκεί μέσα σ' αυτόν τον χώρο ερχόντουσαν και οι μικροεπαγγελματίες που σου διορθώνανε επί τόπου τις καρέκλες, το πάπλωμα ή τις κατσαρόλες... Μια άλλη ζωή, μια άλλη πραγματικότητα, μας τρυγυρίζει: τα μπαλκόνια των διαμερισμάτων και οι φωταγωγοί.

— Α. Φασιανός, *Η Αυλή στην Ελλάδα*, 1983.

Σταδιακά και λόγω της αστικοποίησης η αυλή αντικαταστάθηκε από το μπαλκόνι, την «κάθετη αυλή» της πόλης. Το μπαλκόνι σχετίζεται φυσικά με το μπαλκόνι των άλλων σπιτιών, της διπλανής ή απέναντι πολυκατοικίας, όπου μπορεί κανείς να κατασκοπεύει τι γίνεται στα άλλα σπίτια αλλά και στον δρόμο. Παλιότερα, χαρακτηριστικό θέαμα ήταν «το κορίτσι στο μπαλκόνι» όπου οι νέοι έκαναν περαντζάδα από κάτω για να τη θαυμάσουν. Αντιθέτως, σήμερα οι περισσότεροι επιδιώκουν πλήρη ιδιωτικότητα, που πετυχαίνουν με ψηλά φυτά ή διαχωριστικά στοιχεία.

Η ζωή του σπιτιού μεταφέρεται εξίσου στον εξωτερικό χώρο, με μικρά καθιστικά έπιπλα ή τραπεζαρίες όπου οι κάτοικοι πίνουν τον πρωινό τους καφέ και τα βράδια μαζεύονται με φίλους, κάνοντας μπάμπεκιο. Τα πίσω μπαλκόνια συνήθως μοιάζουν με αποθήκες, γεμάτα άχρηστα αντικείμενα, απλωμένα ρούχα και κουβέρτες.⁰⁹

«Τα μικρά μπαλκόνια» του Διονύση Σαββόπουλου¹⁰

Στην πολυκατοικία, το χωλ της εισόδου αποτελεί έναν ενδιάμεσο χώρο, όπου οι ένοικοι συναντιούνται, ανταλλάσσουν «καλημέρες» και σύντομα νέα. Είναι συχνά, τόπος σχολιασμού με τον επισκέπτη λίγα λεπτά πριν φύγει από το σπίτι, αλλά και πολύωρων συζητήσεων στο ακουστικό του τηλεφώνου δίπλα στην «καρέκλα κουτσομπολιά», που στα σταθερά τηλέφωνα της εποχής η χρέωση γινόταν ανά κλήση, χωρίς να χρειαστεί κανείς να ανησυχεί για το λογαριασμό, δίνοντας έτσι την ευχέρεια στις κυρίες των σπιτιών να αναλύουν το καθετί που συνέβη στη γειτονιά. Λίγα βήματα έξω από την πόρτα, το ασανσέρ είναι ένας άλλος χώρος σύντομης συνύπαρξης και επικοινωνίας. Μέσα σε λίγα δευτερόλεπτα, γεννιέται το κουτσομπολιό για να γεμίσει την αμηχανία της σιωπής, μιας και σε αυτόν τον χώρο μπορεί να νιώσεις ταυτόχρονα άβολα και οικεία.

Η κουζίνα ανέκαθεν ήταν το καταφύγιο κάθε νοικοκυράς και συνήθως έβλεπε στο πίσω μέρος του κτιρίου σε ακάλυπτο ή φωταγωγό. Εκεί, μέσα από ανοιχτά παράθυρα περνούσαν φωνές, νέα και ψιθυροί των γειτονικών σπιτιών και αναπαράγονταν τα κουτσομπολιά της πολυκατοικίας. Εξάλλου, ο ακάλυπτος είναι ο σύγχρονος «πυρήνας» του αστικού κουτσομπολιού, όπου ο λόγος κυκλοφορεί σιωπηλά, ανάμεσα στους τοίχους και τα παράθυρα.

Βέβαια, πίσω από κάθε πολυκατοικία υπάρχουν ακόμα τα κατάλοιπα ενός αγροτικού τρόπου ζωής. Το πλυσταριό ήταν για τις γυναίκες κάτι πολύ περισσότερο από χώρος εργασίας, καθώς αποτελούσε έναν χώρο παρόμοιο με το καφενείο για τους άνδρες. Η πρακτική του πλυσίματος των ρούχων, από το ποτάμι του χωριού, μέχρι τα πλυσταριά στις ταράτσες των πολυκατοικιών, παρέμεινε μια συνήθεια όπου εδραιώνονταν σχέσεις, γεννιόνταν φήμες και κυκλοφορούσαν αδιάκοπα νέα και ιστορίες, όπου μαζί με τα ρούχα «ξεπλένονταν» και οι έγνοιες τους.¹¹

Στο ανώτερο μέρος της πολυκατοικίας, η ταράτσα συνεχίζει την παλιά λειτουργία της αυλής. Οι άνθρωποι εκεί συναντιούνται τυχαία, κατά το άπλωμα των ρούχων ή ακόμα και τα βράδια του καλοκαιριού όπου χαζεύουν τη γειτονιά ανταλλάσσοντας κουτσομπολιά. Από εκεί βέβαια βλέπεις και σε βλέπουν, αλλά ενδιάμεσα από τα απλωμένα σεντόνια και κάτω από τον νυχτερινό ουρανό, μάλλον καταφέρνει κανείς να μην φαίνεται συνεχίζοντας έτσι ανενόχλητος την παρατήρηση και τον σχολιασμό.

Σε τέτοιους χώρους επιβιώνει το κουτσομπολιό, επειδή προσφέρει την ασφάλεια της οικιότητας και ταυτόχρονα την ευκαιρία για κοινωνική συναστροφή, μιας και αυτοί οι «ενδιάμεσοι τόποι» δεν είναι στην πραγματικότητα ούτε αυστηρά ιδιωτικοί αλλά ούτε και δημόσιοι.

γκαζοντενεκες με λουλούδια και απλωμένα ρούχα, Πρέβεζα 1975
Ηλίας Πετρόπουλος

αυλίτσα
σχέδιο του Αλέκου Φασιανού

η Μπλε Πολυκατοικία των Εξαρχείων

Χαρακτηριστικό δείγμα μοντέρνου σχεδιασμού και πρότυπο πολυκατοικίας είναι η «Μπλε Πολυκατοικία» στην πλατεία Εξαρχείων. «Η Μπλε Πολυκατοικία προηγήθηκε του συστήματος της αντιπαροχής και των προσφυγικών πολυκατοικιών και αποτέλεσε κατοικία ιδιαίτερα καλλιεργημένων μεσοαστών που δέχτηκαν τις καινούργιες κοινωνικές αλλαγές.»¹²

Η «Μπλε Πολυκατοικία» ή «Πολυκατοικία Αντωνόπουλου», σχεδιάστηκε το 1933 από τον Κούλη Παναγιωτάκο, στον οποίο δόθηκε η σχεδιαστική ελευθερία να κάνει αυτό ακριβώς που ήθελε, για τον επιχειρηματία και εμπνευστή της, Κωστή Αντωνόπουλο. Από τις μεγαλύτερες πολυκατοικίες εκείνης της εποχής, με πρωτοποριακό σχεδιασμό, και τον Κούλη Παναγιωτάκο να ενσωματώνει όλες τις αρχές του μοντερνισμού με τον δικό του μοναδικό τρόπο, καταφέροντας να δημιουργήσει ένα ανθρώπινο μοντέλο που συγκεντρώνει ολόκληρη τη γειτονιά σε μια κάθετη «μικροπολιτεία».¹³ Το έντονο μπλε του κοβαλιτίου των προσόψεων, στο οποίο οφείλει και την ονομασία της, επιμελήθηκε ο ζωγράφος Σπύρος Παπαλουκάς σε συνεργασία με τον αρχιτέκτονα. Το μπλε χρώμα βέβαια, άρχισε να εξαφανίζεται πολύ γρήγορα, ωστόσο, κάποιιοι ένοικοι προσπάθησαν να επαναφέρουν μέρος της όψης στην αρχική της απόχρωση.

Ένα εξαώροφο κτίριο, στη διασταύρωση Αραχώβης και Θεμιστοκλέους που ανάμεσα στα χαμηλά διάροφα νεοκλασικά, τους χωματόδρομους και τα μαγαζιά των Εξαρχείων, αποτέλεσε σύμβολο αρχιτεκτονικής για τη δεκαετία του '30 αλλά και σημείο αναφοράς για ολόκληρη την Αθήνα. Μια πρωτόγνωρη και εντυπωσιακή πολυκατοικία που υπακούει τους δικούς της κανόνες διαμορφώνοντας την ξεχωριστή της ταυτότητα. Δεν «κουκούλωσε» ποτέ την πλατεία των Εξαρχείων και αυτό φανερώνει την επιτυχία του σχεδιασμού της σχέσης πολυκατοικίας-πλατείας και την τέλεια ενσωμάτωσή της σε μια πολύβουη συνοικία με έντονη καλλιτεχνική δράση. Στην πραγματικότητα πρόκειται για δύο πολυκατοικίες με διαφορετικές εισόδους που συνδέονται μεταξύ τους στο υπόγειο και στο δώμα. Το ισόγειο από την πλευρά της πλατείας, φιλοξενούσε τέσσερα καταστήματα με ένα από αυτά να είναι το καφενείο Floral, αναπόσπαστο κομμάτι της Μπλε Πολυκατοικίας.

Εκείνη την εποχή, οι ένοικοι των πολυκατοικιών δεν ήταν απλώς γείτονες, όπως συμβαίνει σήμερα που συχνά δεν γνωρίζουμε καν ποιος μένει δίπλα μας, αντιθέτως ανέπτυσσαν φιλίες μεταξύ τους, συναντιόντουσαν, έκαναν βεγγέρες, αντάλλασσαν επισκέψεις.

Το γεγονός αυτό και το ότι οι άνθρωποι είχαν συνηθίσει να μένουν είτε σε λαϊκά μικρά σπίτια με αυλή, είτε σε νεοκλασικά μέγαρα, ενώ τώρα έπρεπε να αποδεχθούν ότι θα κατοικούσαν σε μικρότερο χώρο, δημιούργησε την ανάγκη άνετων χώρων για κοινωνική επαφή.

Στο δώμα της πολυκατοικίας λειτουργήσε για κάποιο διάστημα εντευκτήριο. Πρόκειται για μια αίθουσα συναντήσεων που έδινε τη δυνατότητα στους ενοίκους να κουβεντιάσουν, να παίζουν χαρτιά και να διασκεδάσουν. Ο χώρος αυτός αργότερα νοικιάστηκε και μετασημιατίστηκε σε χώρο φροντιστηρίου από έναν Ελβετό ζωγράφο και αρχιτέκτονα για την προετοιμασία των νέων για το Πολυτεχνείο. Στο οποίο στη συνέχεια νοικιάστηκε ως χώρος φροντιστηρίου σε έναν Ελβετό ζωγράφο και αρχιτέκτονα για την προετοιμασία των νέων για το Πολυτεχνείο. Στο δώμα επίσης ήταν τοποθετημένο ένα κοινόχρηστο πλυσταριό, με ειδικό χώρο στεγνωτηρίου το οποίο εκμεταλλευόταν τον ατμό του λεβητοστασίου. Υπήρχαν ακόμα σχέδια για τη δημιουργία πισίνας, η οποία ποτέ δεν πραγματοποιήθηκε. Η ταράτσα εκτός από το Λυκαβηττό είχε θεα και στο σινεμά ΒΟΞ, κι έτσι κάθε Δευτέρα, Τετάρτη και Παρασκευή αποτελούσε παράδεισο για τους λαθραίους «σινεφίλ». Βέβαια από τα μπαλκόνια τους, τα διαμερίσματα του τρίτου και τέταρτου ορόφου είχαν επίσης οπτική επαφή με το σινεμά. Αργότερα όμως, το δώμα άλλαξε εντελώς μορφή με την κατασκευή 7 νέων διαμερισμάτων, αυξάνοντας τα από 32 σε 39.

Ο Κούλης Παναγιωτάκος την μελέτησε με κάθε λεπτομέρεια όχι μόνο για να δημιουργήσει μία γειτονιά, αλλά και για να κάνει το κάθε διαμέρισμα όσο πιο λειτουργικό γίνεται. “Ήθελε μέσα σε ένα σπίτι να μπορούν οι κάτοικοι να επικοινωνούν μεταξύ τους, να υπάρχουν κοινόχρηστοι χώροι και να αναπτύσσονται σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων.”¹⁴

Η «Μπλε Πολυκατοικία» αποτελείται από 39 διαμερίσματα. Κεντρικό ρόλο σε κάθε διαμέρισμα είχε το χωλ της εισόδου, γύρω από το οποίο ξεδιπλώνονταν οι χώροι διημέρευσης. Η επιλογή αυτή του αρχιτέκτονα εφαρμόστηκε σε όλα τα διαμερίσματα του κτιρίου και είναι σύμφωνα με τη Μάρω Αδάμη-Καρδαμίτση αναφορά στο μεγάλο εσωτερικό χωλ των αθηναϊκών νεοκλασικών. Από αυτό γίνεται η πρόσβαση στους κύριους χώρους, δηλαδή το γραφείο, το σαλόνι και την τραπεζαρία, χώροι που επικοινωνούν μεταξύ τους με τρίφυλλες ξύλινες υαλόθυρες. Αυτοί οι κύριοι χώροι τοποθετήθηκαν στην κύρια όψη της πολυκατοικίας, όπου κατά μήκος της δημιουργείται μια αλληλουχία υπαίθριων και ημιυπαίθριων χώρων, καθώς κάποια διαμερίσματα βρίσκονται σε μικρή εσοχή από την πρόσοψη του κτιρίου. Αντιθέτως, οι βοηθητικοί χώροι βλέπουν προς τον ακάλυπτο και το κλιμακοστάσιο υπηρεσίας. Χαρακτηριστικά στοιχεία αυτών των όψεων που κοιτούν προς το δρόμο είναι τα μεγάλα ανοίγματα που κατακλύζουν σχεδόν ολόκληρο τον τοίχο κάθε δωματίου και φτάνουν ως τα ταβάνι, όπως επίσης και τα τριπλά ξύλινα ανασηκώμενα παντζούρια.¹⁵

Ο Παναγιωτάκος πρότεινε μια ολική αναδιοργάνωση του νοικοκυριού, καθώς, τη δεκαετία του '30 η οικιακή οικονομία άλλαξε και η τεχνολογία απλοποιούσε τις δουλειές του σπιτιού: «Ο Παναγιωτάκος είχε στον νου του τη βολή της νοικοκυράς της εποχής. Ήταν όλα τακτικά και της τα είχε όλα άγογα!», λέει η Μάρω Αδάμη-Καρδαμίτση. «Ήταν σχολαστικός έως την τελευταία λεπτομέρεια».¹⁶ Από την οργάνωση της κουζίνας, τα ντουλάπια και τις καινούργιες ηλεκτρικές συσκευές, τα κοίλα τόξα πάνω στις πόρτες που μοιάζουν με φινιστρίνια, τα μεταλλικά νούμερα στην πόρτα κάθε διαμερίσματος, τα πόμολα και τα γραμματοκιβώτια στο θυρωρείο, φαίνεται πως σ' αυτή την πολυκατοικία είχε σχεδιάσει με το ίδιο μεράκι μέχρι και την πιο μικρή λεπτομέρεια.

Στο υπόγειο της πολυκατοικίας που λειτουργούσε στα μεσοπολεμικά χρόνια χοροδιδασκαλείο, το 1940 αποτέλεσε καταφύγιο λόγω των βομβαρδισμών και μάλιστα το Μάιο του 1941, οργανώθηκε η πρώτη κινητοποίηση από τους ενοίκους, ώστε να διεκδικήσουν τη φροντίδα μιας ομάδας στρατιωτών από τη Λήμνο. Αυτοί βρήκαν καταφύγιο στην «Μπλε Πολυκατοικία» όπου φιλοξενήθηκαν με

φροντίδα και στοργή. Τον χειμώνα του 1941, στην περίοδο της μεγάλης πείνας, τα Εξαρχεία και η πολυκατοικία ειδικότερα μετατράπηκαν σε κέντρο μαύρης αγοράς που πουλούσε τρόφιμα και σιγάρα. Έπειτα, ο περιορισμός κυκλοφορίας βοήθησε να δημιουργηθούν ακόμα πιο στενοί δεσμοί μέσα στην «Μπλε Πολυκατοικία».

Το κτίριο αποτέλεσε κέντρο αντικατασκοπίας και αντίστασης στη διάρκεια της δικτατορίας του Μεταξά, όπου στεγάστηκε η αντικατασκοπική οργάνωση «Μίδα» καθώς και το επιτελείο του αξιωματικού Γιάννη Τσιγάντε, με πολλούς από τους ενοίκους της πολυκατοικίας να παίζουν καθοριστικό ρόλο στην έκβαση των γεγονότων. Η πολυκατοικία υπήρξε κέντρο συγκεντρώσεων για πληροφοριοδότες όταν εγκαταστάθηκε ένας ασύρματος που λειτουργούσε στην ταράτσα ή στο υπόγειο ή σε κάποια διαμερίσματα. Ένα ραδιόφωνο λειτουργούσε παράνομα στην πολυκατοικία όπου πήγαιναν όλοι για να μάθουν τα νέα από το Λονδίνο και μάλιστα στο διαμέρισμα της οικογένειας Κύρκου λειτουργούσε το μόνο τηλέφωνο ώσπου μετατράπηκε σε κέντρο συνεννοήσεων.

Στα Δεκεμβριανά του 1944 η περιοχή βρισκόταν ανάμεσα σε δύο στρατόπεδα, με την πολυκατοικία να αποτελεί κέντρο επαφής των δύο παρατάξεων του Εμφυλίου, όπου είχε εγκατασταθεί και ένα πολυβόλο.

Ένα κτίριο δεν είναι μόνο ένα αρχιτεκτόνημα, ένα πολεοδομικό τοπίο. Κάποτε μπορεί να είναι και ένα κοινωνικό τοπίο. Η μπλε πολυκατοικία είναι ένα από αυτά. Είναι ένα μνημείο τέχνης και ιστορίας. Ένα έργο που πιστοποιεί ότι, όταν υπάρχει θέληση και ταλέντο, η αρχιτεκτονική μπορεί να συνεχίσει να είναι "Αρχι-Τέχνη"

— Μάρω Αδάμη-Καρδαμίτση

Η «Μπλε Πολυκατοικία» σχεδιάστηκε λοιπόν με γνώμονα την καθημερινότητα των κατοίκων, η οποία δεν θα περιοριζόταν μόνο στους ιδιωτικούς τους χώρους. Όλες αυτές οι κοινόχρηστες λειτουργίες δεν ήταν απλώς αρχιτεκτονικές επιλογές, αλλά η αφορμή για να διαμορφωθεί μια κοινότητα όπου οι ζωές των ανθρώπων διασταυρώνονται, δίνοντας στο κτίριο αυτή την έντονη κοινωνικότητα που το χαρακτηρίζει όλα αυτά τα χρόνια.

—σπίτιο Μπλε Πολυκατοικίας

«ΣΤΕΚΙΑ»

Στην Ελλάδα, βασικό πυρήνα της κοινωνικής ζωής αποτελούν τα ανεπίσημα στεκία, από το παραδοσιακό καφενείο και την ταβέρνα μέχρι τη βοή του πανηγυριού και της λαϊκής αγοράς. Αυτοί οι χώροι φιλοξενούν το «κοινωνικό ανακάτεμα», επιτρέποντας στους ανθρώπους να χαλαρώσουν, να συζητήσουν και να ενημερωθούν για τα νέα της γειτονιάς και της πόλης. Είτε πρόκειται για μια στοά στην πόλη, είτε για το προαύλιο μιας εκκλησίας, αυτοί οι τόποι αποπνέουν ένα αίσθημα οικειότητας που μπορεί κανείς να μοιραστεί τις σκέψεις και τους προβληματισμούς του, και, υπ' αυτήν την έννοια, να δημιουργηθούν διαπροσωπικές σχέσεις.

καφενείο

Το καφενείο αποτελούσε ανέκαθεν έναν ευχάριστο και ιδιαίτερο τόπο συνάντησης του ανδρικού πληθυσμού. Τόπο κοινωνικής συναστροφής, συνεύρεσης αλλά και παιχνιδιών. Άλλοι πηγαίνουν για να περάσει η ώρα, άλλοι για να συναντήσουν τους φίλους τους, να κουβεντιάσουν τα προβλήματά τους, να σχολιάσουν όσα διάβασαν στην εφημερίδα ή όσα είδαν στην τηλεόραση, να παίξουν, να κάνουν πλάκες και να γελάσουν.¹⁷ Συνήθως μετά τον πρώτο πρωινό καφέ, έρχεται το ούζο, το τσίπουρο ή το κρασί και έπειτα το απόγευμα πάλι, με τους θαμώνες να διεκδικούν συγκεκριμένη

θέση στον χώρο, δικό τους τραπέζι και καρέκλα, κάτι σαν άγραφος νόμος που όλοι γνωρίζουν. Είναι στην κουλτούρα του Έλληνα αυτή η συνήθεια του καφενείου: καφές, τάβλι, χαρτιά. Εκεί τα θέματα συζήτησης αφορούν την επικαιρότητα, την πολιτική, το ποδόσφαιρο και τα νέα της γειτονιάς, όπου μπορεί κανείς να πει ελεύθερα την άποψη του και όλοι να τον ακούσουν, ακόμα και να συμμετάσχει κάποιος στην κουβέντα του διπλανού τραπεζιού, γι' αυτό και θεωρείται μια μικρή Βουλή.¹⁸ Ένας χώρος, ο οποίος έφερνε σε επαφή την ανδρική κοινωνία με τη νέα πραγματικότητα: τα πρώτα τηλέφωνα και ραδιόφωνα εγκαταστάθηκαν εκεί, το jukebox, η τηλεόραση αλλά και ο κινηματογράφος. Επιπλέον, πραγματοποιούνταν προεκλογικές ομιλίες, όπου ο κάθε βουλευτής προσπαθούσε να μαζέψει ψήφους.

Όπως αναφέρει ο Μάνος Χατζιδάκις «ο καφές δημιουργούσε τον χώρο και ο χώρος τις σχέσεις μας».¹⁹ Εκεί δημιουργούνται ανθρώπινες σχέσεις και βαθιές φιλίες, σε σημείο που η απροειδοποίητη απουσία κάποιου μπορεί να δημιουργήσει ανησυχία. Τίποτα δεν μένει κρυφό στο καφενείο. Οι θαμώνες σχολιάζουν τους πάντες και τα πάντα, και η πληροφορία ρέει ασταμάτητα από το ένα στόμα στο άλλο με αποτέλεσμα να διαστρεβλώνεται η αλήθεια.

μεταφορά τσίπουρου σε δίσκο

ταβέρνα

Όμοια, η ταβέρνα αποτελεί χώρο διασκέδασης, γέλιου, χαλάρωσης και απόλαυσης. Η έκφραση «Πάμε για τσίπουρα;» έχει συνδεθεί με την πρόσκληση για παρέα, όπου σε συνδυασμό με την κατανάλωση αλκοόλ ξεκινά μια ομαδική ψυχοθεραπεία από πολιτικές αναλύσεις έως και ερωτικές εξομολογήσεις με κύριο ακροατή τον ταβερνιάρη. Σύμφωνα με τον Γιώργο Πίττα, η ταβέρνα αποτελεί προέκταση του σπιτιού για όλες τις κοινωνικές εκδηλώσεις, όπου άνδρες και γυναίκες διασκεδάζουν, μοιράζονταν τους καημούς και τα μυστικά τους, και μέσω του κοινωνικού σχολιασμού αναπτύσσουν τελικά πιο ισχυρούς δεσμούς.²⁰

Αθηναϊκή ταβέρνα

πανηγύρι

Το πανηγύρι συνιστά έναν ζωντανό οργανισμό και ένα θεσμό ανταλλαγής πληροφοριών όπου οι συμμετέχοντες δημιουργούν δεσμούς εμπιστοσύνης μεταξύ τους. Εκεί μαθαίνονται όλα τα νέα του χωριού, αλλά γίνονται και συνοικέσια, και το κουτσομπολιό λαμβάνει κυρίαρχο ρόλο.²³

λαϊκή αγορά

Σε επίπεδο γειτονιάς, η λαϊκή αγορά θεωρείται ένα μικρό πολύχρωμο πανηγύρι που στήνεται μέσα στην πόλη και παράγει θόρυβο με νόημα, σε όποια γειτονιά συμβαίνει. Η λαϊκή αγορά χαρακτηρίζεται όχι μόνο από την αγοραπωλησία προϊόντων, αλλά και από τη συγκέντρωση και επικοινωνία ολόκληρης της γειτονιάς. Την επισκέπτονται όλοι οι κάτοικοι ανεξαρτήτως ηλικίας και εισοδήματος, γι' αυτό και μπορείς να διακρίνεις μέσα στο πλήθος πηγαδάκια αργόσχολων ηλικιωμένων, ουρές αναμονής πελατών στους πάγκους που αναλύουν τις τιμές, εμπόρους που ανταλλάσσουν πολύ συμπικνωμένα προσωπικές πληροφορίες με τους τακτικούς τους πελάτες, ακόμα και πολιτικούς εκπροσώπους που προσπαθούν να μαζέψουν ψηφοφόρους. Το εμπόριο που συμβαίνει στον δρόμο έχει μια ελευθερία σε σύγκριση με τα καταστήματα. Η επικοινωνία απευθείας με τον παραγωγό και το κουτσομπολιό έχουν πρακτική αξία, καθώς μπορεί κανείς να ενημερωθεί για το ποιος έχει τα καλύτερα προϊόντα ή ποιος κάνει τις καλύτερες προσφορές στο τέλος της ημέρας.²⁴

κουρείο

Το κουρείο αποτελούσε, επίσης, σημείο συνάντησης και κουτσομπολιού. Ένας χώρος αποκλειστικά για τον καλλωπισμό των ανδρών όπου τον πρώτο λόγο είχε ο κουρέας, συνήθως αρκετά φλύαρος, που «νάρρευε» τους πελάτες για να μάθει νέα. Είχε ειδικότητα σε όλα τα θέματα που αφορούσαν την πολιτική, την οικονομία και τον αθλητισμό, και συμμετείχε σε κάθε συζήτηση. Συνήθως οι πελάτες πήγαιναν νωρίτερα από το ραντεβού τους, καθώς ήθελαν να διαβάσουν την εφημερίδα τους, να μάθουν κανένα νέο, να μπλεχτούν στις συζητήσεις με τους υπόλοιπους πελάτες, είτε απλά για να περάσουν την ώρα τους.²⁵

πανηγύρι στη Θεσπρωτία
Σπύρος Μελετζής

λαϊκή αγορά Σαββάτου
Καλλιδρόμιου, Εζάρχεια

Όταν η συζήτηση συνοδεύεται από φαγητό, λειτουργεί ως «κοινωνική κόλλα» που ενισχύει τους δεσμούς σε μια κοινωνία. Ο χρόνος που περνάμε καθισμένοι στο τραπέζι μετά το γεύμα, πίνοντας, συζητώντας και γελώντας, κατά την ισπανική παράδοση ονομάζεται *sobremesa*. Περιλαμβάνει ακριβώς αυτήν τη συνθήκη, που συνοδεύεται συχνά με ένα φλιτζάνι καφέ ή ένα σφηνάκι χωνευτικού λικέρ έπειτα από το γεύμα.²¹ Αν και η λέξη *sobremesa* δεν μπορεί να μεταφραστεί επακριβώς στην ελληνική, σημαίνει πολλά περισσότερα από την απόλαυση της παρέας και του κουτσομπολιού σε ένα τραπέζι. Είναι το «μετά», εκείνη τη στιγμή που οι συνδαιτυμόνες χαλαρώνουν, πίνουν και λύνεται σιγά-σιγά η γλώσσα τους, είναι μια ιεροτελεστία που έχει αποκτήσει όνομα αλλά και μεγάλη αξία στην ισπανική κουλτούρα.²²

παραδοσιακό κουρείο

Μετά τα χρόνια της απαγόρευσης σε κλειστούς χώρους το κάπνισμα διεκδίκησε τους δικούς του χώρους.. τα καπνιστήρια. Το κάπνισμα, είναι μια συνήθεια που συνδέεται με την επικοινωνία και κατ' επέκταση με το κουτσομπολιό. Οι καπνιστές συναντιούνται σε ενδιάμεσους χώρους, όπου αισθάνονται άνετα να εκφραστούν. Το κάπνισμα στον εργασιακό χώρο σηματοδοτεί ένα ανεπίσημο διάλειμμα. Προσφέρει χαλάρωση και διευκολύνει την επικοινωνία με συναδέλφους, δημιουργώντας άτυπες κοινότητες.

Αυτές οι ανεπίσημες συζητήσεις πολλές φορές καταλήγουν σε προσωπικά θέματα και κουτσομπολιά που κάνουν λίγο πιο ενδιαφέρουσα την καθημερινότητα στο γραφείο.²⁷ Στον χώρο της εστίασης υπάρχει ένα είδος «άγραφου κανόνα» που αφορά το διάλειμμα για τσιγάρο. Ίσως δεν είναι κατάλληλο σημείο για διάλειμμα, αλλά το να «βγαίνεις στους κάδους για τσιγάρο», προσφέρει χαλάρωση και ευκαιρία για συζήτηση.²⁸

διάλειμμα για τσιγάρο

Curtigghiu

_το κουτσομπολιό της Σικελίας

Στη Σικελία η παρουσία μουσουλμανικών πληθυσμών επηρέασε σε μεγάλο βαθμό τον αστικό ιστό, με τα πιο εμφανή ίχνη να είναι οι κύριοι και δευτερεύοντες δρόμοι και τα αδιέξοδα. Αυτή η διάταξη επηρεάστηκε από τα ορεινά χωριά της Βόρειας Αφρικής. Πρόκειται για μια διάταξη όπου, σύμφωνα με την οποία οι κύριοι δρόμοι διακλαδίζονται σε πολυάριθμους δευτερεύοντες δρόμους, και αυτοί με τη σειρά τους μέσω στενών δρόμων, ελικοειδή περάσματα και κρυφά σοκάκια οδηγούν σε ιδιωτικές αυλές. Διαδρομές που οργανώνονται σε επίπεδους δρόμους, ή σε κλιμακωτά κεκλιμένα σοκάκια.²⁹

Στην πραγματικότητα, τα αδιέξοδα που παρατηρήθηκαν στον αστικό ιστό, είναι σημεία που αρχικά διαμορφώθηκαν από συγγενείς οι οποίοι έχτιζαν τα σπίτια τους σε εγγύτητα ο ένας με τον άλλον, και οι προσόψεις των σπιτιών αυτών στρέφονταν όλες προς ένα κοινό χώρο: την αυλή ή το αδιέξοδο. Αυτός ο οργανικός τρόπος δόμησης δημιουργούσε έναν ιδιωτικό/ημι-ιδιωτικό χώρο, όπου πολλές φορές για να διασφαλίσουν την ιδιωτικότητα του οίκου, γεγονός που κατέχει κεντρική αξία στην ισλαμική παράδοση, τοποθετούσαν πόρτα στην είσοδο μετατρέποντας την αυλή σε ιδιωτικό και ελεγχόμενο χώρο.

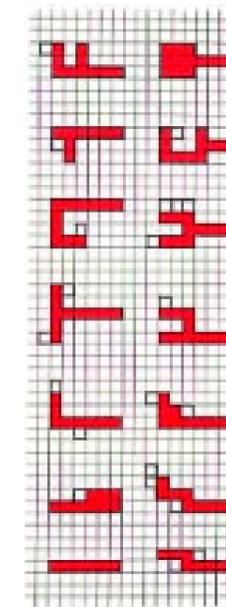
Οι αυλές περιγράφονται ως τερματικά τμήματα του οδικού δικτύου της πόλης και ταυτόχρονα ενδιάμεσοι χώροι μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού χώρου.

Αυτή η δομή που δημιουργήθηκε από πυρήνες συγγενών, αποδείχτηκε τόσο λειτουργική, που κατάφερε να αντισταθεί σε μεταγενέστερες πολεοδομικές αλλαγές και να γίνει αναπόσπαστο στοιχείο των λαϊκών γειτονιών της Σικελίας.

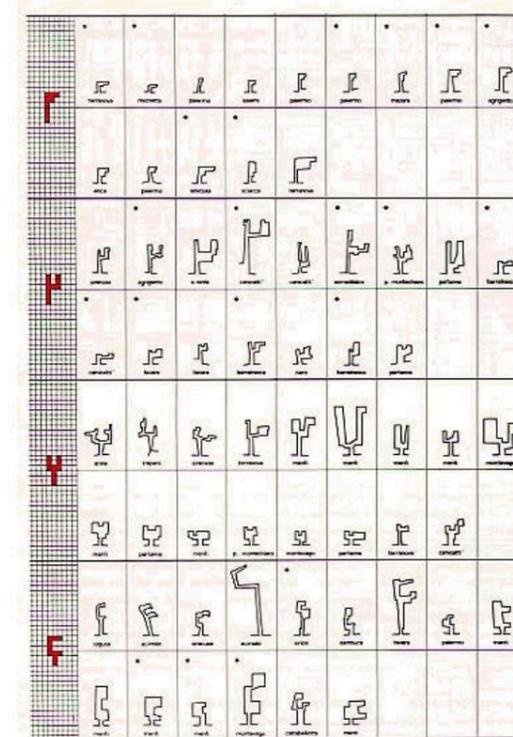
Οι ισλαμικής προέλευσης αυλές «*cortili*» και τα σοκάκια «*vicoli*» της Σικελίας δημιούργησαν ένα αστικό περιβάλλον που ευνοεί τη γειτονιά, την προφορική επαφή και την κοινωνική παρατήρηση.

Μια αγαπημένη ενασχόληση των Σικελών, ιδιαίτερα των γυναικών, είναι το λεγόμενο «*curtigghiu*». Αναφέρεται στους ανθρώπους που στέκονται έξω από τα σπίτια τους συζητώντας τα τελευταία νέα και τα κουτσομπολιά της γειτονιάς. Αυτή η στερεοτυπική συνήθεια του κουτσομπολιού στον δρόμο, γέννησε την ανάγκη εύρεσης μιας ξεχωριστής λέξης που να περιγράφει αυτήν τη συνήθεια. Η λέξη *curtigghiu* υποδηλώνει λόγο και χώρο ταυτόχρονα, αφού στα σικελικά σημαίνει αυλή, εσωτερικός κοινόχρηστος χώρος ανάμεσα σε σπίτια και προέρχεται από το ισπανικό *cortijo* που υποδηλώνει ένα είδος αυλής ανάμεσα στα κτίρια.³¹ Ένας υπαίθριος χώρος που μετατρέπεται στο κέντρο της ζωής μέσα στην πυκνή αστική δόμηση, εκεί δηλαδή

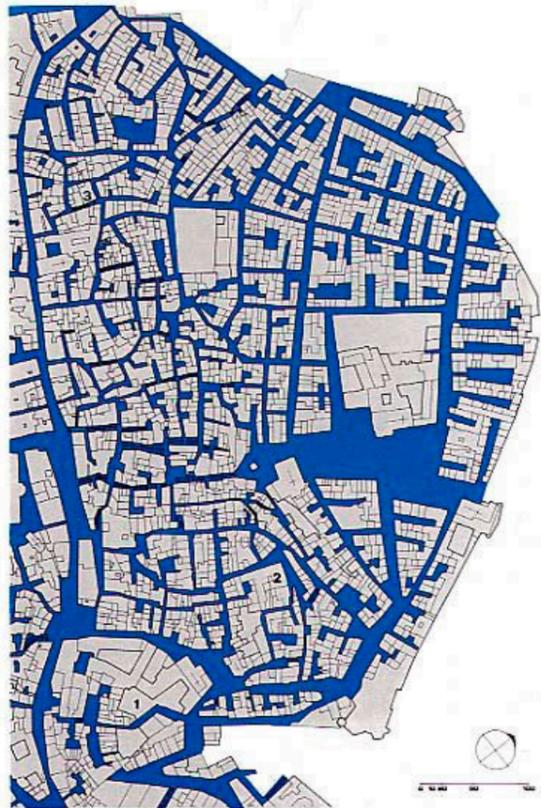
Σύμφωνα με μια έρευνα σε περίπου 2.000 σοκάκια σε πόλεις της Σικελίας, παρέιχε τη δυνατότητα για την ταξινόμηση των τυπολογιών τους σε πειραματική βάση και την παρακολούθηση της εξέλιξής τους, από τα μεσαιωνικά σοκάκια στις σύγχρονες αυλές.³⁰

_vicoli e cortili, Sicily

_vicoli e cortili, Sicily

_vicoli e cortili, Sicily

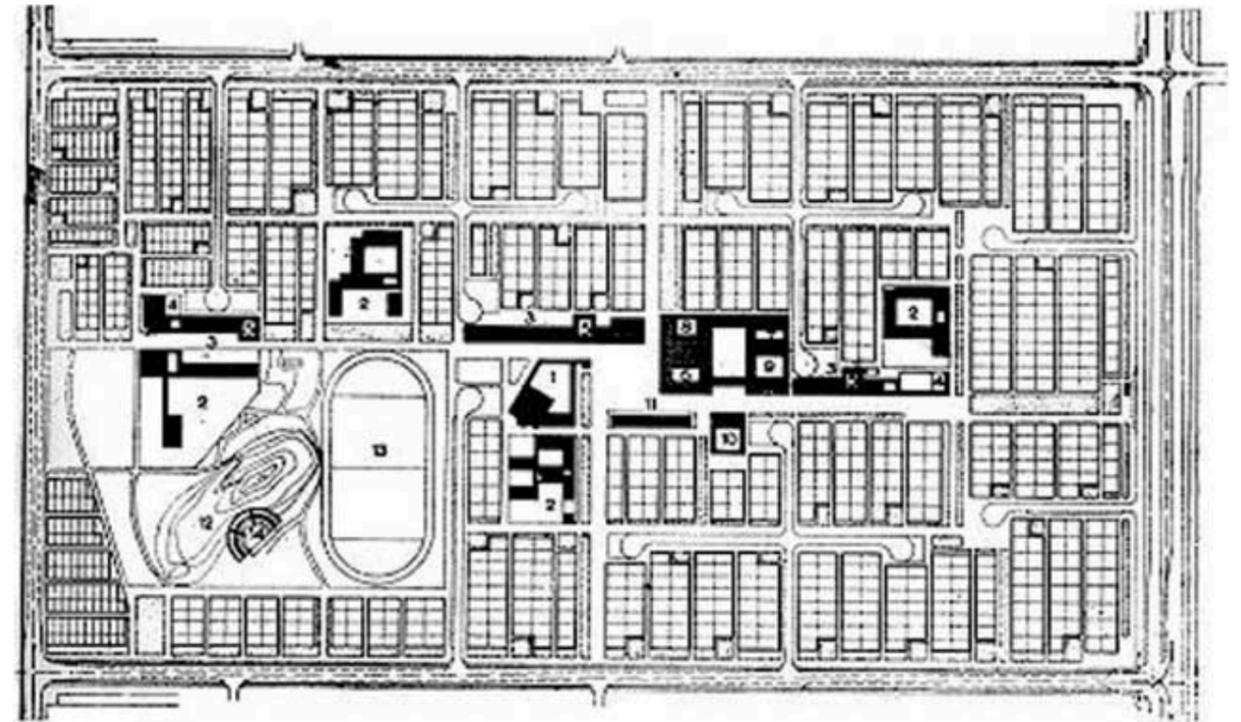
που συναντιούνται οι άνθρωποι για να μοιραστούν νέα, να γκρινιάξουν, να γελάσουν, να μιλήσουν και να κουτσομπολέψουν με την ησυχία τους, χωρίς να τους ακούνε οι άλλοι. Αυτή η εσωτερική αυλή αποτελεί το «σαλόνι της Σικελίας» όπου τις απογευματινές ώρες λούζεται με ηλιακό φως, παρέχει επιπλέον χώρο μπροστά από τα σπίτια και συνεπώς πριμοδοτεί το κουτσομπολιό, έτσι συγκεντρώνονται και κουβεντιάζουν, δημιουργώντας το αντίστοιχο των σύγχρονων περιοδικών και τηλεοπτικών προγραμμάτων.³² Η διαδικασία αυτή, αποτελεί ένα είδος τελετουργίας που επιτρέπει την έκφραση απόψεων και κρίσεων και χαρακτηρίζει την κοινωνική ζωή του νησιού. Εξάλλου, αυτή η παράδοση έχει τις ρίζες της στην ιστορία του νησιού, αλλά κυρίως στις παλιές αυλές των κτιρίων.

Με την πάροδο του χρόνου, βέβαια, η ανάγκη συγκέντρωσης στις εσωτερικές αυλές των κτιρίων έχει μειωθεί κι έτσι αυτή η συνήθεια βγήκε από την αυλή, αλλά μπήκε στην καθημερινή ζωή με τα κουτσομπολιά να ασκούνται από οποιονδήποτε, οπουδήποτε. Η ενασχόληση με το κουτσομπολιό εξακολουθεί να είναι καλά εδραιωμένη στη σικελική κουλτούρα, με το πάθος για κοινωνικό σχολιασμό να παραμένει ζωντανό και επίκαιρο.

_cortigghiu, Sicily

«πλατείες κουτσομπολιού» του Κωνσταντίνου Δοξιάδη

1 Mosque	5 Coffee Houses	9 Public Health Centre	13 Sports Ground
2 School	6 Administration	10 Police Station	14 Open Air Theatre
3 Market	7 Red Crescent	11 Shops	
4 Public Baths	8 Cultural Centre	12 Public Park	

_διάγραμμα δημόσιων χώρων
δυτική Βαγδάτη

Η «πλατεία κουτσομπολιού» αποτελεί έναν χώρο που ενσαρκώνει την καθημερινή ζωή, όπου τυχαίες συναντήσεις και ανεπίσημες συζητήσεις αποκτούν σημασία και λειτουργούν ως πεδίο κοινωνικής και πολιτικής συνεύρεσης και συμμετοχής.

Αυτή η τόσο καθημερινή και προσιτή πλατεία σηματοδοτεί μια διαφορετική αντίληψη για τη ζωή στην πόλη, δίνοντας προτεραιότητα στις απλές και ανθρώπινες αλληλεπιδράσεις μέσα στον δημόσιο χώρο.

Ο Κωνσταντίνος Δοξιάδης προσπάθησε να συνδυάσει τον τεχνοκρατικό σχεδιασμό με τις ανεπίσημες, ανθρώπινες πλευρές της ζωής, προσφέροντας στο κοινό την ιδέα ενός χώρου όπου η αρχιτεκτονική συναντά την κοινωνία, την πολιτική και την καθημερινότητα των ανθρώπων.

Αυτές οι σχεδιασμένες «πλατείες κουτσομπολιού», είναι μικροί δημόσιοι

χώροι ενσωματωμένοι σε κάθε νέα γειτονιά στη Βαγδάτη. Συγκεκριμένα, στα μέσα της δεκαετίας του '50 το γραφείο του Κωνσταντίνου Δοξιάδη ανέλαβε να σχεδιάσει ένα μεγάλο οικιστικό πρόγραμμα για το Ιράκ, ένα νέο και πλούσιο σε πετρέλαιο κράτος. Μέρος του τεραρχημένου συστήματος κοινοτήτων, αποτέλεσαν οι «πλατείες κουτσομπολιού» και έξι κατηγορίες κοινοτήτων: η μικρότερη, μια κοινότητα Τάξης I αποτελούνταν από δεκαπέντε οικογένειες παραπλήσιου εισοδήματος, μια ομάδα Τάξης II αποτελούνταν από τρεις έως επτά κοινότητες Τάξης I, μια ομάδα Τάξης III περιλάμβανε διάφορες κοινότητες Τάξης II και επιπλέον μερικές βασικές υποδομές. Η Τάξη IV αποτελούσε μια κάπως αντάρκτη κοινότητα μικτών εισοδηματικά ομάδων και μια Τάξη V που συνδυάζε μια ομάδα από τις παραπάνω κοινότητες. Η τελευταία Τάξη VI, αποτελούσε μια ολόκληρη πόλη που θα

ενταχθεί στη συνέχεια σε μεγαλύτερους σχηματισμούς.

Ο Κωνσταντίνος Δοξιάδης, με αφορμή τις αναφορές του για τέτοιου είδους πλατείες ως «τον τόπο όπου μαζεύονται οι γυναίκες με τα μικρά παιδιά τους για να συζητήσουν και να κουτσομπολέψουν», ονόμασε τους χώρους αυτούς «πλατείες κουτσομπολιού». Αν και στη συνέχεια αναγνώρισε ότι και οι πατεράδες ομοίως θα μπορούσαν να εμπλακούν σε παρόμοιες κουτσομπολιτικές συζητήσεις καθώς παρακολουθούν το παιχνίδι των παιδιών τους, κι έτσι κατέληξε να περιγράψει αυτές τις πλατείες γενικότερα ως το υπόβαθρο για τις καθημερινές δραστηριότητες των οικογενειών.

Σε αυτό το μοντέλο κατοίκησης για το Ιράκ, κυριαρχούν αφαιρέσεις όπως οι «εραρχίες» κοινοτήτων, οι «κλίμακες» πόλεων, και οι «τύποι κατοικιών» για «ομάδες

εισοδημάτων», όπου εφαρμόστηκαν εξονυχιστικές αναλύσεις για βέλτιστα μοντέλα κυκλοφορίας και στατιστικά δεδομένα πληθυσμού και πόρων. Αντιθέτως, ο όρος «πλατεία κουτσομπολιού» παραπέμπει στην οικειότητα μιας γειτονιάς, τις ανεπίσημες και τυχαίες συναναστροφές και συζητήσεις, και γενικότερα στην καθημερινή εμπειρία της πόλης. Χωρικά, παρόλα αυτά, προσδιορίζονταν το ίδιο αφαιρετικά με τις κατηγορίες «τάξεων» και «κλίμακα» που όριζαν την αστική οργάνωση. Εντάσσονται σε καθεμιά από τις κοινότητες Τάξης I και διαμορφώνουν έναν μικρό υπαίθριο χώρο χαμηλού προϋπολογισμού και απλού σχεδιασμού, με πλακοστρώσεις, φυτεύσεις, παγκάκια, και σιντριβάνι. Το γραφείο ασχολούταν πολύ με το κόστος κατασκευής των πλατειών και μάλιστα ο Δοξιάδης ζήτησε από την σχεδιαστική ομάδα του στη Βαγδάτη να μειώσει τον προϋπολογισμό στο ελάχιστο δυνατό, με αποτέλεσμα να αφαιρεθούν ορισμένες πλακοστρώσεις, να απλοποιηθούν τα σιντριβάνια και οι φυτεύσεις να περιοριστούν στην καλλιέργεια σιτηρών.

Η αλλαγή του ονόματος σε «Κοινοτικές πλατείες Πρώτου Βαθμού» ήρθε τον Μάιο του 1957, όταν ο Δοξιάδης άρχισε να πιστεύει ότι κάποιοι έκαναν κατάχρηση του όρου «κουτσομπολιού» με αποτέλεσμα να διαστρεβλώνουν τους πολύ συγκεκριμένους στόχους του γραφείου. Συγκεκριμένα, κυκλοφόρησε ένα εσωτερικό σημείωμα που απαγόρευσε ρητά τη χρήση του όρου σε όλες τις εκθέσεις και σχέδια του γραφείου, θέλοντας να διαχωρίσει τη θέση του από τα πολιτισμικά στερεότυπα που έβλεπαν το κουτσομπολιό ως την κινητήρια δύναμη των κοινωνιών στη Μέση Ανατολή.

Το νέο όνομα βέβαια ακούγεται πιο ουδέτερο και αυτή η πράξη της μετονομασίας, δεν ήταν μια απλή αλλαγή στην ορολογία. Σηματοδοτούσε μια αλλαγή στο συμβολικό, χωρικό, αλλά και κοινωνικό

_πλατεία κουτσομπολιού
δυτική Βαγδάτη

περιεχόμενο αυτών των πλατειών, αλλά και στον καθημερινό και ανεπίσημο χαρακτήρα τους, με αποτέλεσμα οι σχεδιαστές, μηχανικοί, και άλλοι ειδικοί που δούλευαν για το πρόγραμμα να αντιλαμβάνονταν τώρα αυτήν την πλατεία με διαφορετικό τρόπο. Πλέον, αυτοί οι μικροί δημόσιοι χώροι θα μπορούσαν να ενταχθούν στο σύστημα οργάνωσης του πολεοδομικού σχεδίου και θα αντιμετωπιζόνταν ως αντικείμενα επιστημονικής γνώσης και στατιστικών δεδομένων με μεγαλύτερη ευκολία, χωρίς τους πραγματικούς, σύνθετους και έντονους όρους των καθημερινών δραστηριοτήτων των κατοίκων της πόλης.

Οι «πλατείες κουτσομπολιού» διαφέρουν ριζικά από τα άλλα στοιχεία του σχεδίου, τους μεγάλους δρόμους και τα διοικητικά και εμπορικά κέντρα, αλλά και τις εκτάσεις πρασίνου που διαχωρίζουν τις λειτουργικές ζώνες της πόλης. Το γραφείο Δοξιάδη επεδίωκε, σύμφωνα με τις πολιτικές του

Ιρακινού καθεστώτος, εκτός από την εξάλειψη θρησκευτικών και φυλετικών διακρίσεων και την διαμόρφωση μιας κοινής εθνικής ταυτότητας και υπερηφάνειας, και την ενσωμάτωση του τοπικού χαρακτήρα και τη διατήρηση των μοτίβων των Ιρακινών χωριών στον σχεδιασμό των πλατειών. Αυτός ο χώρος για κουτσομπολιό λειτούργησε ως τρόπος να μεταβεί ο λαός από την οικογενειακή και αγροτική, στη σύγχρονη αστική ζωή και να γίνει πολίτης «ενός ολόκληρου έθνους», χωρίς όμως να χάσει τις ρίζες του. Τον Ιούλιο του 1958 ένα στρατιωτικό πραξικόπημα περιπλέκει τα πράγματα και αναγκάζει το γραφείο Δοξιάδη να εγκαταλείψει το έργο πολύ πριν την ολοκλήρωσή του. Με αυτή την πρόωγη διακοπή του προγράμματος, οι πλατείες αυτές δεν κατάφεραν να αποκαλύψουν την ουσιαστική διάσταση του δημόσιου χώρου, όπου το καθημερινό και το ανεπίσημο αποκτούν κοινωνική και πολιτισμική βαρύτητα.³³

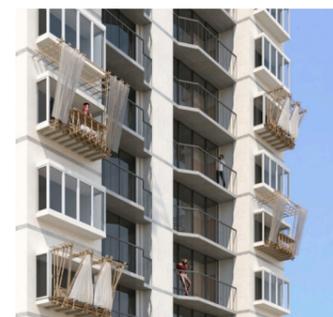
_Domino Park, Brooklyn
Marcella Winograd

πλατείες μετά-covid

Όταν αλλάζουν οι ανάγκες των πολιτών, τότε αλλάζουν και οι πόλεις και οι κατοικίες τους.³⁵

_avlea

_self-help

Όπως ακριβώς είχε σχεδιάσει το γραφείο Δοξιάδη τις «πλατείες κουτσομπολιού» με προτεραιότητα την ανθρώπινη κλίμακα και τους κοινωνικούς δεσμούς, έτσι σήμερα σε μια μετά-COVID εποχή, εμφανίζονται οι πλατείες και τα πάρκα.

Η ανάγκη για κοινωνική επαφή ενεργοποίησε χώρους στον αστικό ιστό των πόλεων, οι οποίοι λειτούργησαν ως τόποι συνάντησης, επικοινωνίας και καθημερινής επαφής μετά/σε από μια περίοδο απομόνωσης και περιορισμών. Με την απαγόρευση της κυκλοφορίας η γειτονιά, ο δρόμος, το πεζοδρόμιο ήρθαν στο επίκεντρο, με τα όρια του ιδιωτικού και του δημόσιου να μεταβάλλονται διαρκώς.³⁴

Τα νέα δεδομένα δημιούργησαν την ανάγκη να βρεθούν ασφαλείς λύσεις για συνύπαρξη στον δημόσιο χώρο, όπως για παράδειγμα στο Domino Park του Brooklyn, που εισήγαγε «κύκλους κοινωνικής απόστασης» πάνω στο γρασίδι, αλλά και την εγκατάσταση μιας προσωρινής παρέμβασης των Lmnts Outdoor Studio από διαφανείς θόλους σε υπαίθριους χώρους στο Τορόντο (Socially Distant Outdoor Yoga Domes Toronto), για τη διεξαγωγή μαθημάτων yoga, με σκοπό να καθοδηγούν τους επισκέπτες για να τηρούν τις απαιτούμενες αποστάσεις.³⁶

_socially distant outdoor yoga domes, Toronto
Lmnts Outdoor Studio

Ο διεθνής αρχιτεκτονικός διαγωνισμός ιδεών Pandemic Architecture κάλεσε τους συμμετέχοντες να εφεύρουν στρατηγικές σχεδιασμού, όχι μόνο στην αστική κλίμακα, αλλά και στην κλίμακα της κατοικίας. Θέματα που αφορούν στην υγεία, ανέκαθεν ενθάρρυναν την αρχιτεκτονική καινοτομία, όπου οι συμμετέχοντες είχαν την ευκαρία να εξετάσουν τι συμβαίνει όταν είναι απαραίτητος ο περιορισμός στον ιδιωτικό χώρο, ώστε να βρεθούν λύσεις για πιο βιώσιμες συνθήκες. Η πρόταση «Avlea» των Νίκου Γκρίντζου, Ανίτας Πισλή και Αγγελικής Τζωτάκη, παρουσίασε έναν μηχανισμό κέλφους, που τοποθετείται στον εξώστη δημιουργώντας μια κατάσταση απορρήτου και εσωστρέφειας σε έναν κατά τα άλλα εξωστρεφή χώρο. Αντίθετα, η πρόταση «Self-Help» του Yau Kai Shing, αποτελούσε μια κατασκευή από μπαμπού που μπορεί να διευρύνει τον χώρο διαβίωσης προς το δημόσιο χώρο της πόλης.³⁷

_ Γιάννης Κέμμος

καταυλισμοί Ρομά

Οι Τσιγγάνοι³⁸ (Ρομ³⁹) αποτελούν έναν πληθυσμό που χαρακτηρίζεται από τη διαρκή μετακίνηση και την προσαρμοστικότητα σε κάθε νέο περιβάλλον. Μετακινούνται για να διατηρήσουν την ιδιαίτερη νομαδική τους ταυτότητα, αλλά και για να εξασφαλίσουν πόρους από τα «σκουπίδια» της πόλης που ο υπόλοιπος κόσμος προσπερνά. Αυτή η μορφή παρουσιάζει ιδιαίτερη αντιστοιχία με τον «πλάνητα»⁴⁰ (*flâneur*) του Walter Benjamin. Ενώ ο Τσιγγάνος περιπλανιέται για να ζήσει αντικρίζοντας έναν τόπο επιβίωσης, ο «πλάνητα» επιλέγει να τριγυρνά στην πόλη απλώς για να απολαμβάνει τη φαντασμαγορία της αγοράς.

Οι Ρομά διακρίνονται για την έντονη γεωγραφική τους κινητικότητα και τον τρόπο που οικειοποιούνται στοιχεία των άλλων πολιτισμών, χωρίς όμως να χάνουν την ταυτότητα του λαού τους. Ξεκινώντας από την Ινδία και περνώντας από το Αφγανιστάν, την Περσία, την Αρμενία και την Τουρκία, έφτασαν στην Ευρώπη γύρω στο 1000 μ.Χ. όπου και εξαπλώθηκαν σε πολλές περιοχές της. Ιστορικά ο Ηρόδοτος πρώτη φορά αναφέρει τη λέξη «Ρομά»,

κάνοντας λόγο στο λαόν των «Σιγόνων». Η λέξη προέρχεται από τη λέξη «Αιγύπτιος» και η χρήση της οφείλεται στην πεποίθηση παλαιότερων εποχών, ότι οι Ρομά προέρχονται από την Αίγυπτο. Διαφορετικά ονομάζονται και Τσιγγάνοι, Αθίγγανοι⁴¹, κατσίβελοι⁴² και Γύφτοι.⁴³

Παραδοσιακά οι Τσιγγάνοι ήταν μια κλειστή κοινωνική ομάδα με τη δική της δομή και ιεραρχία, βασιζόμενη στην πολυάριθμη οικογένεια, τη γλώσσα ως συνδετικό δεσμό και τις παραδόσεις. Η δομή τους δεν είναι τυχαία, αλλά διέπεται από αυστηρούς άγραφους νόμους και μια κλιμακωτή ιεραρχία που διασφαλίζει την επιβίωση της κοινότητας. Η οργάνωση αυτών των κοινωνιών στηρίζεται στην ύπαρξη πατριαρχικών γενών (*lineages*) που ονομάζονται φάρες.⁴⁴ Με γνώμονα τη συγγένεια διαμορφώνεται ένα εσωτερικό σύστημα κοινωνικής ιεραρχίας και καθορίζονται οικονομικές σχέσεις και συμμαχίες. Οι φάρες μεταξύ τους λειτουργούν συνεργατικά και ορίζουν άτυπα δίκτυα αλληλοβοήθειας, καθορίζοντας ακόμα και τον τρόπο εγκατάστασης στις κοινότητες αλλά και τις μετακινήσεις τους.

Κοινωνιολόγοι αναφέρουν ότι οι Ρομά ζουν σε δύο διαστάσεις: την εσωτερική, που διατηρεί ζωντανή τη δομή του γένους, των παραδόσεων και της γλώσσας μέσω της ανταλλαγής δεδομένων και πληροφοριών και την εξωτερική, που αφορά την διαρκή αλληλεπίδραση με τον «έξω κόσμο», όπου ο κοινωνικός σχολιασμός έχει στρατηγική σημασία, καθώς έχουν την ικανότητα να «διαβάζουν» την κοινωνία και δανείζονται τα απαραίτητα στοιχεία που τους επιτρέπουν να προσαρμόζονται γρήγορα.

Εξαιτίας της νομαδικής κατάστασης που βρίσκονται τους τελευταίους αιώνες, έχουν δημιουργηθεί διαφορετικές ομάδες, όσον αφορά τη γλώσσα, τη θρησκεία, τη χώρα προέλευσης και τον βαθμό εγκατάστασης, με κοινή φυλετική προέλευση. Η γλώσσα ρομανί, που ομιλούν, είναι μια αποκλειστικά προφορική γλώσσα που μαθαίνεται από γενιά σε γενιά και λειτουργεί ως «κρυπτογραφημένος» κώδικας επικοινωνίας. Όλοι πρέπει να την ξέρουν και να τη μιλούν, παρόλα αυτά μιλούν και τη γλώσσα της εκάστοτε χώρας (ελληνικά στην Ελλάδα) την οποία μαθαίνουν από το σχολείο ή από την αλληλεπίδρασή τους με ντόπιους.

Η γλώσσα «ρομανί» με προέλευση από τις βορειοδυτικές επαρχίες της Ινδίας απαρτίζεται από διάφορες διαλέκτους που φανερώνουν τη διαφορετική πορεία των διαφόρων τσιγγάνικων ομάδων στο χώρο και το χρόνο και τις ποικίλες επιρροές που δέχτηκαν.

— Αδ. Μουχελή, «Τσιγγάνοι και κοινωνικός αποκλεισμός», 1999.

Η γλώσσα αποτελεί κυρίαρχο συνδετικό δεσμό, αλλά και μηχανισμό κοινωνικού ελέγχου.

Αναλυτικότερα, μέσω της συζήτησης κυκλοφορούν σημαντικές πληροφορίες τόσο για την ίδια την κοινότητα και τις σχέσεις μεταξύ κάθε φάρας, όσο και για τον έξω κόσμο, με το κουτσομπολιό να ενισχύει τον δεσμό της ομάδας που αισθάνεται διαρκώς περιθωριοποιημένη και απειλούμενη. Μέγιστη τιμωρία αποτελεί η απώλεια της φήμης, και γι' αυτό χρησιμοποιούν το κουτσομπολιό ως ένα είδος άτυπου δικαστηρίου, με σκοπό να «δικάσουν» όποιον παραβαίνει τους άγραφους νόμους της κοινότητας. Η εκμάθηση της προφορικής γλώσσας και όχι μόνο, γίνεται στο εσωτερικό της τσιγγάνικης κοινωνίας, στην οικογένεια ή την ευρύτερη συγγενική ομάδα που είναι απαραίτητη η διαρκής και ελεύθερη συμμετοχή του νεαρού τσιγγανόπουλου στην κοινωνική ζωή.⁴⁵ Γι' αυτόν τον λόγο, τα τσιγγανόπουλα παρουσιάζουν μικρό ποσοστό εγγραφής στα σχολεία και ελλιπή παρακολούθηση των μαθημάτων, με αποτέλεσμα το 65% του συνολικού πληθυσμού Ελλήνων Τσιγγάνων να είναι αναλφάβητοι. Πολλοί απ' αυτούς ήταν μουσικοί, ενώ άλλοι ασχολούνταν με την επατεία, ή και τη μαγεία. Παραδοσιακά, η θέση των Τσιγγάνων υπήρξε ταυτόχρονα περιθωριακή αλλά και συμπληρωματική για τις αγροτικές κοινωνίες (σιδεράδες, καθαθοπλέκτες, παλιατζήδες, γανωτήδες κ.ά.). Οι νέες οικονομικές συνθήκες, τους ανάγκασαν να στραφούν στο εμπόριο και στην εποχιακή γεωργική απασχόληση, με μόνο το 40% των Τσιγγάνων να έχουν βιοποριστική εργασία. Το υπόλοιπο 60% των Ρομά που είναι άνεργοι ή συνταξιούχοι, ασχολούνται με τα οικιακά και ο αποκλεισμός τους από την αγορά εργασίας τους θωεί στην παραβατικότητα και τη διακίνηση ναρκωτικών.⁴⁶

_ καταυλισμός Σόφο Ασπρόπυργου
Γιάννης Λιάκος

Ανάλογα με τον βαθμό εγκατάστασης διακρίνονται σε δύο κατηγορίες. Φιτσίρια ονομάζονται οι νομάδες και μη εγκατεστημένοι που για την προσωρινή τους διαμονή χρησιμοποιούν ακόμη και τα αυτοκίνητά τους και μετακινούνται συχνά από τόπο σε τόπο για αναζήτηση εργασίας. Ενώ Ερλία είναι οι εγκατεστημένοι και σε κάποιο βαθμό ενσωματωμένοι Ρομά, που κατοικούν σε υποβαθμισμένες περιοχές, συχνά εκτός σχεδίου πόλεως.⁴⁷ Οι παραγκουπόλεις⁴⁸ αυτές αποτελούνται από παράνομα χτισμένα σπίτια, στη θέση των οποίων αρχικά συγγενικές ομάδες έστησαν πρόχειρες παράγκες που στερούνται μέχρι και σήμερα πόσιμο νερό, ηλεκτρικό ρεύμα και αποχέτευση. Επιλέγουν να ζουν σε παράγκες, κατασκευασμένες από ευτελή υλικά, μέσα στα σκουπίδια διακινδυνεύοντας την υγεία τους λόγω των εστιών μόλυνσης. Στους τσιγγάνικους οικισμούς κυρίαρχη αξία έχει η κατοικία, και δεν υπάρχουν χώροι ψυχαγωγίας και καταστήματα. Κυριαρχεί η άναρχη δόμηση και η παρανομία.

Οι καλύβες, τα λυόμενα και οι παράγκες δεν ακολουθούν την αστική λογική της ιδιωτικότητας, αλλά στήνονται με τη λογική της κοινόχρηστης ζωής.

Οι κατοικίες είναι τοποθετημένες σε κύκλο, όλοι οι είσοδοι δημιουργούν έναν κεντρικό κοινόχρηστο χώρο όπου διαδραματίζεται σημαντικό μέρος της καθημερινής διαβίωσης και ενασχόλησης. Αποτελεί τόπο συνύφεσης για παιχνίδια των παιδιών, τόπο επαγγελματικής δραστηριότητας, συνήθως συλλογής παλιών αντικειμένων, αλλά και τόπο οικιακών εργασιών, όπως η μαγειρική και το πλύσιμο. Όπως ο προφορικός λόγος λειτουργεί ως συνδετικός κρίκος, έτσι κι αυτός ο ενδιάμεσος χώρος παραπέμπει σε μια συνεχή ανταλλαγή πληροφοριών και βλεμμάτων και αποτελεί ζωτικό μηχανισμό επιβίωσης κάθε φάρας.

Στο εσωτερικό των κατοικιών εμφανίζεται ένας ενιαίος χώρος με ξυλόσομπα στο κέντρο, όπου συντελούνται όλες οι λειτουργίες του σπιτιού, ενώ σπάνια υπάρχει χώρισμα για ιδιωτικό χώρο. Οι πλάγιες όψεις διατηρούνται συμπαγείς, με εξαίρεση την κύρια όψη που είναι ανοιχτή και συχνά κατασκευάζεται από παλιές τζαμόπορτες. Λόγω αυτής της διαφάνειας, τα νέα μπορούν να ταξιδεύουν αστραπαία, με το κουτσομπολιό να κατέχει βασική κοινωνική ενασχόληση κάθε οικογένειας.⁴⁹

συμπεράσματα

Η παρούσα εργασία επιχείρησε να προσεγγίσει το κουτσομπολιό ως έναν θεμελιώδη μηχανισμό κοινωνικής συνοχής και επιβίωσης, που μετασχηματίζεται ανάλογα με τον τόπο και τον χρόνο. Μέσα από τη θεωρία του Robin Dunbar, επιβεβαιώνεται ότι το *vocal grooming* αποτέλεσε την εξέλιξη της σωματικής περιποίησης, επιτρέποντας στους ανθρώπους να διατηρούν δεσμούς σε μεγαλύτερες ομάδες. Η καταγραφή λημμάτων στο λεξικό για το κουτσομπολιό, αναδεικνύει τον πλούτο της γλώσσας (και όχι μόνο της Ελληνικής) που αφορά αυτή την κίνηση περιέργειας. Εξάλλου, το κουτσομπολιό συνιστά αναπόσπαστο συστατικό της ελληνικής ταυτότητας.

Ο ψίθυρος έχει τη δυνατότητα να μετατρέπει απρόσωπους τόπους σε γειτονιές. Στον αστικό ιστό αλλά και την πολυκατοικία, αναδεικνύονται τα σημεία που λειτουργούν ως «ενδιάμεσοι τόποι», εκεί δηλαδή που το δημόσιο συναντά το ιδιωτικό. Ο σχεδιασμός στοιχείων όπως αυλές, ακάλυπτοι κ.α., φανερώνει τη διαχρονική ανάγκη του ανθρώπου για κοινωνικοποίηση. Παρότι το κουτσομπολιό αφορά συχνά ιδιωτικές υποθέσεις, ευνοείται περισσότερο στους δημόσιους παρά στους ιδιωτικούς χώρους.

Ωστόσο, ο δημόσιος χώρος πρέπει να λειτουργεί και ως χώρος στάσης, εκτός από χώρο κίνησης. Το κουτσομπολιό προϋποθέτει έναν χρόνο οικειότητας, ο οποίος επιτυγχάνεται μόνο μέσα από τη συνθήκη της στάσης.

Σχεδιασμένοι κοινόχρηστοι χώροι, αποτελούν ένα ιδανικό σκηνικό για στενούς κοινωνικούς δεσμούς. Η τυχαία συνάντηση και ο καθημερινός λόγος αποτελούν τον πυρήνα της ζωής στην πόλη, αποδεικνύοντας ότι οι υπαίθριοι χώροι αποκτούν νόημα μόνο όταν φιλοξενούν τις καθημερινές αλληλεπιδράσεις των ανθρώπων. Η αρχιτεκτονική δεν λειτουργεί ως ένα ουδέτερο σκηνικό, αλλά ως ένας ενεργός παράγοντας που διευκολύνει ή εμποδίζει την κοινωνική αλληλεπίδραση, διατηρώντας ζωντανή την κουλτούρα της γειτονιάς ανά τους αιώνες. Σε άλλες περιπτώσεις, το κουτσομπολιό ξεφεύγει από τα όρια της απλής ψυχαγωγίας και μετατρέπεται σε έναν ζωτικό μηχανισμό επιβίωσης και κοινωνικού ελέγχου. Μέσα από τη διαδικασία του *vocal grooming*, ο λόγος οικειοποιείται την αρχιτεκτονική, μετατρέποντάς τη σε «στέκια» πληροφορίας, που προσδίδουν οικειότητα στον απρόσωπο αστικό ιστό.

10. το 1927, Ι. Θεοχαροπούλου, *Χτίστες, νοικοκυρές και η οικοδόμηση της σύγχρονης Αθήνας* 02. ο.π., σ. 163
03. ο.π., σ. 175
04. Μ. Κιούρτη, «Εναρκτήρια ομιλία: Athens' Polykatoikias 1930-1975. Formation of a Typology», Goethe-Institut
05. ο.π. Θεοχαροπούλου σ. 217
06. Astroneir Design, Instagram, 6 Αυγούστου 2025, https://www.instagram.com/p/DNATvF5oU_L/
07. Ε. Ψυχούλη, «Σε κουτσομπολεύω, άρα υπάρχουν!», Athensvoice, 10 Οκτωβρίου 2025
08. Η. Πετρόπουλος, *Η Αυλή στην Ελλάδα*
09. Η. Πετρόπουλος, *Το Μπαλκόνι στην Ελλάδα*
10. Σαλώμη Μπαλιτζή στο τραγούδι «Τα μικρά μπαλκόνια»
10. Μαρτυρίες, «Μπλε Πολυκατοικία των Εξάρχειων», EPT αρχείο, ντοκιμαντέρ 50 λεπτά, 02 δευτ., <https://archive.ert.gr/70173/>
11. Έλενα Ντάκουλα, «Η Μπλε Πολυκατοικία: Χώρος συγκατοίκησης, συνάντησης, συνάθροισης μίας άλλης εποχής», just a number, 04 Νοεμβρίου 2023
12. «Μπλε πολυκατοικία Πολυκατοικίες», Αστικό Τοπίο, βίντεο 37 λεπτά, 22 δευτ., <https://youtu.be/IaJxVANPOh4?si=kB-I8nSzkaNIEkGR>
13. Ε. Κυριακίδου
14. «Διομέρισμα στη Μπλε Πολυκατοικία», Open House, βίντεο 5 λεπτά, 11 δευτ., <https://www.openhouseathens.gr/portfolio-item/apartment-blue-condominium/>
15. Kgrek, «Η ιστορία της "Μπλε πολυκατοικίας" και ένα βιβλίο»
16. Σ. Τασιοπούλου, «το καφενεύσιον ως τρίτος χώρος», Ερευνητική Διπλωματική εργασία, Φεβρουάριος 2025, https://ikee.lib.auth.gr/record/361617/files/TASIOPOULOU_STYLLANI-CEKICI_OLIVJA.pdf
17. Τα στέκια «Τα καφενεία επαρχιωτών», EPT, 2 Ιουνίου 2019, βίντεο 55 λεπτά, 45 δευτ., https://www.youtube.com/watch?v=sxkRfey3vNc&list=PLgeq7ezNgWe9wV2uEB_ObKm8V8rvb24wK&index=4
18. Β. Καψάσκης, «Τα θρυλικά καφενεία της Ελλάδας από τον Γιώργο Πίττα»
19. «Manos Hadjidakis on Athenian cafés», βίντεο 4 λεπτά, 40 δευτ., <https://www.youtube.com/watch?v=PSbpdmxib1Y>
20. Γ. Πίττας, *Η Αθηναϊκή Ταβέρνα*

21. «What is Sobremesa? Explaining the beautiful after-meal tradition of Latin America»22. «Sobremesa- Η επαναστατική ηδονή της συνύπαρξης γύρω από ένα τραπέζι με φίλους»
23. Γ. Πίττας, *Πανηγύρια στο Αιγαίο*
24. Τα στέκια, «Λαϊκή Αγορά», EPT, 8 Οκτωβρίου 2017, βίντεο 48 λεπτά, 53 δευτ., https://www.youtube.com/watch?v=xAtA-G9T3N0&list=PLgeq7ezNgWe9wV2uEB_ObKm8V8rvb24wK&index=21
25. «Οι μπαρμπερήδες, οι κομψοί και τα κομμωτήρια στην παλιά Τρίπολη (photos)»
26. Τα στέκια, «Το κομμωτήριο», EPT, 7 Δεκεμβρίου 2017, βίντεο 50 λεπτά, 07 δευτ., https://www.youtube.com/watch?v=btikbyaInAg&list=PLgeq7ezNgWe9wV2uEB_ObKm8V8rvb24wK&index=12
27. «Designing Smoking Areas, a Living Space for Your Employees»
28. T. Hayward, «Why the best seat in any restaurant is out back by the bins»
29. Redazione Comitato, «Tra i vicoli del Rábato nell'antico quartiere arabo di Agrigento»
30. «Città islamiche»
31. P. Antonetta
32. O. Angelucci, «Curtigghiu: The Sicilian Art of Conversation»
33. P. Pyla, «Gossip on the Doxiadis 'Gossip Square': Unpacking the Histories of an Unglamorous Public Space. <http://doi.org/10.5334/ah.bb>
34. Ζ. Παρασιδίη, «Η πανδημία μάς έκανε να δούμε τον δημόσιο χώρο: Μιλώντας με τους ανθρώπους 6 αρχιτεκτονικών γραφείων»
35. «Pandemic Architecture: Διεθνής Διαγωνισμός: Τι μπορεί να κάνει η Αρχιτεκτονική για την υγεία μας;»
36. «Socially Distant Outdoor Yoga Domes Invade the Open Spaces of Toronto»
37. «Pandemic Architecture International Ideas Competition | FINAL WINNERS ANNOUNCED»
38. Τσιγγάνος (ο), Τσιγγάνα (η) μέλος νομαδικού λαού με σκουρόχρωμο δέρμα, με καταγωγή από τη Β. Ινδία, που σήμερα ζουν διασκορπισμένοι σε ομάδες (νομαδικές ή εγκατεστημένες) σε όλο τον πλανήτη και κυρίως στην Ευρώπη, βλ. *Λεξικό Γ. Μπαμπινιώτη, Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*

σημειώσεις

39. Ρομ (ο) (διεθνής όρος) {άκλ.} ο Τσιγγάνος. Επίσης Ρόμα, βλ. *Λεξικό Γ. Μπαμπινιώτη, Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*
40. *πλάνης* (flâneur) είναι το άτομο που περιπλανιέται στην πόλη χωρίς συγκεκριμένο σκοπό, απορροφώντας τις εικόνες και τα ερεθίσματά της, βλ. Walter Benjamin, «Παρίσι, η Πρωτεύουσα του 19ου Αιώνα» (Σύνοψη του 1939)
41. Αθίγγανος (ο), Αθίγγανη (η) Τσιγγάνος (βλ.λ.). — αθιγγανικός, -ή, -ό, βλ. *Λεξικό Γ. Μπαμπινιώτη, Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*
42. *κασιβέλος* (ο), *κασιβέλα* (η) {χωρ. γεν. πληθ.} (λαϊκ.) 1. ο Γύφτος (βλ.λ.) 2. (μτφ.) αυτός που είναι απεριποίητος και βρόμικος, βλ. *Λεξικό Γ. Μπαμπινιώτη, Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*
43. Γύφτος (ο), Γύφτισσα (η) (λαϊκ.-μειωτ.) ο Τσιγγάνος και γενικότ. κάθε μελαμψός νομάς που ζει σε τσαντίρι, έξω από το πλαίσιο της κοινωνικής οργάνωσης, βλ. *Λεξικό Γ. Μπαμπινιώτη, Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*
44. φάρα (η) {χωρ. γεν. πληθ.} (οικ.-μειωτ.) 1. το γένος, το σόι 2. η ομάδα, το σινάφι, βλ. *Λεξικό Γ. Μπαμπινιώτη, Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*
45. Α. Μουζελή, «Τσιγγάνοι και κοινωνικός αποκλεισμός», EΚΚΕ, 1999, <https://www.ekke.gr/services/publication/tsiggani-kai-kinonikos-apoklismos>, σ. 509
46. ο.π., σελ. 508
47. Α. Διβάνη, Λένα Διβάνη, «Η κατάσταση των Τσιγγάνων στην Ελλάδα», Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, 2001, <https://www.nchr.gr/images/pdf/apofaseis/roma/tsigganoi2001.pdf>, σ. 15
48. παραγκούπολη (η) {παραγκουπόλ- εις, -ων} πόλη ή οικισμός που αποτελείται από παράγκες, βλ. *Λεξικό Γ. Μπαμπινιώτη, Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*
49. Μελέτη «Για την εξερεύνηση χώρων στην Αττική για τη μετέγκατασταση των Ρομά από την περιοχή του Ελαιώνα», TEAKNA, σσ. 66 – 68, https://www.pedattikis.gr/wrdp/wp-content/uploads/2010/02/ROMA_A_STADIO_FEB_2010.pdf

Βιβλιογραφία

- _Θωμάς Αγραφιώτης, «Η σχέση του “Καραγκιόζη” με το νεοελληνικό γέλιο», 2015.
- _Μαρία Αγγέλη, «Οι Προξενήτρες και τα Προξενιά τους: “Στείλε προξενήτρες στη μάνα μου...”», *Αναμνήσεις*, 2023, <https://www.anamniseis.net/oi-projenitres-kai-ta-proksenia-tous-steile-proksenitres-stin-mana-mou/>.
- _Μαρία Αθανασίου, «Το κουτσομπολιό κάνει καλό, το λένε και οι ειδικοί», *Η Καθημερινή*, 2022, <https://www.kathimerini.gr/k/k-magazine/561783301/to-koitsompolio-kanei-kalo-to-lene-kai-oi-eidikoi/>.
- _Εφη Αλεβίζου, «Sobremesa – Η επαναστατική ηδονή της συνύπαρξης γύρω από ένα τραπέζι με φίλους», *GRACE*, 2025, <https://www.tovima.gr/grace/apopseis/sobremesa-i-epanastatiki-idoni-tis-synyparxis-gyro-apo-ena-trapezi-me-filous/>.
- _Άρης Αποστολόπουλος, «Πώς γίναμε τόσο κουτσομπόληδες;», Podcast, 2024, <https://open.spotify.com/episode/44eJ6uDG8Oz4q9LLNqceVJ>.
- _Κωνσταντίνος Δέδες, «Τι πιστεύουν οι ψυχολόγοι για το κουτσομπολιό», *Oneman*, 2024, <https://www.oneman.gr/wellness/ti-pistevoun-oi-psixologoi-gia-to-koutsompolio/>.
- _Open House Athens, «OHA virtual tours // Apartment at the Blue Condominium», Video, 2020, <https://www.youtube.com/watch?v=KOzo1gofA2g/>.

- _Λένα Διβάνη, «Η κατάσταση των Τσιγγάνων στην Ελλάδα», Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, 2001, <https://www.nchr.gr/images/pdf/apofaseis/roma/tsigganoi2001.pdf>.
- _Ιωάννα Θεοχαροπούλου, *Χτίστες, νοικοκυρές και η οικοδόμηση της σύγχρονης Αθήνας*, Onassis Foundation, 2024.
- _«Η ζωή των Ρομά στο συνοικισμό Νεοφωτιστών της Φλώρινας», *LiFO*, 2015, <https://www.lifo.gr/now/greece/i-zoi-ton-roma-sto-synoikismo-neofotiston-tis-florinas/>.
- _Φαίη Καργιώτη, «Μια ιστορία για το κουτσομπολιό: από την αρχαιότητα έως σήμερα», *MaxMag*, 2020, <https://maxmag.gr/politismos/mia-istoria-gia-to-koitsompolio-apo-tin-archaiotita-eos-simera/>.
- _Βασίλης Καψάσκης, «Τα θρυλικά καφενεία της Ελλάδας από τον Γιώργο Πίττα», *LiFO*, 2016, <https://www.lifo.gr/now/greece/ta-thrylika-kafeneia-tis-elladas-apo-ton-georgio-pitta>.
- _Μυρτώ Κιούρτη, «Εναρκτήρια ομιλία: Athens' Polykatoikias 1930-1975. Formation of a Typology», *Goethe-Institut*, <https://www.goethe.de/ins/gr/el/kul/kue/apa.html>.
- _«κουτσομπολιό», *Slang.gr*, <https://www.slang.gr/lemma/2862-koutsompolio>.
- _Lila, «Το χαλινάρι του κουτσομπολιού! Η συσκευή που τρυπούσε ή έκοβε τις 'φαρμακερές' γλώσσες στον Μεσαίωνα», *Μηχανή του Χρόνου*, 2016, <http://www.mixanitouxronou.gr/to-chalinaritou-koutsompoliou-i-siskevi-pou-tripouse-i-ekove-tis-farmakeres-glosses-sto-mesono-itan-meso-gia-ton-exeftelismo-ton-ginekon-pou-milousan-poli-ke-tin-chrisimopiousan-i-sizigi/>.

Η πληθώρα των λέξεων και εκφράσεων που διαθέτει η ελληνική γλώσσα, αποδεικνύει πως δεν είναι απλά μια πράξη περιέργειας, αντιθέτως αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της ελληνικής κουλτούρας.

Το λεξικό για το κουτσομπολιό αποτελεί μια προσπάθεια καταγραφής 100 λημμάτων γύρω από το φαινόμενο του κοινωνικού σχολιασμού. Περιλαμβάνει λέξεις, εκφράσεις και ιδιωτισμούς που συναντώνται κυρίως στον προφορικό λόγο.

Βιβλιογραφία

- _ «ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ», Τηλεοπτική εκπομπή, *EPT Αρχείο*, <https://archive.ert.gr>.
- _ Χρήστος Μήτσιος, «Οι μπαρμπέρηδες, οι κουρείς και τα κομμωτήρια στην παλιά Τρίπολη (photos)», *ArcadiaPortal*, 2015, <https://www.arcadiaportal.gr/news/oi-mparmpberides-oi-koureis-kai-ta-kommotiria-stin-palia-tripoli>.
- _ Αδαμαντία Μουχελή, «Τσιγγάνοι και κοινωνικός αποκλεισμός», in *Διαστάσεις του κοινωνικού αποκλεισμού στην Ελλάδα: Κύρια θέματα και προσδιορισμός προτεραιοτήτων πολιτικής*, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, 2005 (Α' έκδοση 1999).
- _ Γεώργιος Μπαμπινιώτης, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, β' έκδοση, 2002.
- _ Αστικό Τοπίο, «Μπλε πολυκατοικία Πολυκατοικίες», Video, 2020, <https://www.youtube.com/watch?v=IaJxVANPOh4>.
- _ Έλενα Ντάκουλα, «Η Μπλε Πολυκατοικία: Χώρος συγκατοίκησης, συνάντησης, συνάθροισης μίας άλλης εποχής», *Just a Number*, 2023, <https://justanumber.gr/i-mple-polykatoikia/>.
- _ «Pandemic Architecture: Διεθνής Διαγωνισμός: Τι μπορεί να κάνει η Αρχιτεκτονική για την υγεία μας», *LiFO*, 2020, <https://www.lifo.gr/culture/design/pandemic-architecture-diethnis-diagonismos-ti-mporei-na-kanai-i-arhitektoniki-gia>.
- _ Ζωή Παρασιδή, «Η πανδημία μάς έκανε να δούμε τον δημόσιο χώρο: Μιλώντας με τους ανθρώπους 6 αρχιτεκτονικών γραφείων», *LiFO*, 2021, <https://www.lifo.gr/culture/i-pandimia-mas-ekane-na-doyme-ton-dimosio-choro>.
- _ Μαρίνα Πετρίδου, «Η LiFO στο γκέτο της Αθήνας όπου ακόμα και τα σκουπίδιαράκια πάνε με συνοδεία της αστυνομίας», *LiFO*, 2017, <https://www.lifo.gr/now/greece/i-lifo-sto-gketo-tis-athinas-opoy-akoma-kai-ta-skoupidiarika-pane-me-synodeia-tis>.
- _ Ηλίας Πετρόπουλος, *Η Αυλή στην Ελλάδα*, Φόρκυς, 1983.
- _ Ηλίας Πετρόπουλος, *Το Μπαλκόνι στην Ελλάδα*, Ι. Χατζηνικολή, 1981.
- _ Γιώργος Πίττας, *Η Αθηναϊκή Ταβέρνα*, Ίνδικτος, 2009. Γιώργος Πίττας, *Πανηγύρια στο Αργαίο*, Κοιλιάδα Λευκών Α.Ε., 2011.
- _ Τάκης Σκριβάνος, «Ένα γκέτο που το λένε Νέα Ζωή | Στον Ασπρόπυργο», *AthensVoice*, 2017, <https://www.athensvoice.gr/epikairoτητα/ellada/376023/ena-gketo-poy-lene-nea-zoi-ston-aspropyrgo/>.
- _ «Στη μετά-κορωνοϊού εποχή, ο designer Ρομπέρτο Παλόμπα λέει πως θα αλλάξουν οι ζωές, οι πόλεις και τα σπίτια μας», *LiFO*, 2020, <https://www.lifo.gr/culture/design/sti-meta-koronoioy-epohi-o-designer-romperto-palompa-leei-pos-tha-allaxoun-oi-zoes>.
- _ Τα Στέκια - «Το κομμωτήριο», Τηλεοπτική εκπομπή, *EPT A.E.*, 2017, <https://www.youtube.com/watch?v=btikbyaInAg&list=PLgeq7ezNgWe9wV2uEBObKm8V8rvb24wK&index=12>.
- _ Τα Στέκια - «Λαϊκή Αγορά», Τηλεοπτική εκπομπή, *EPT A.E.*, 2017, <https://www.youtube.com/watch?v=xAtA-G9T3N0&list=PLgeq7ezNgWe9wV2uEBObKm8V8rvb24wK&index=19>.
- _ Τα Στέκια - «Τα καφενεία επαρχιωτών», Τηλεοπτική εκπομπή, *EPT A.E.*, 2019, <https://www.youtube.com/watch?v=sxkRfey3vNc&list=PLgeq7ezNgWe9wV2uEBObKm8V8rvb24wK&index=3>.
- _ Στυλιανή Τασιοπούλου, Cekić Olivja, «Το καφενείο ως τρίτος χώρος», Ερευνητική Διπλωματική εργασία, Φεβρουάριος 2025, https://ikee.lib.auth.gr/record/361617/files/TASIOPOULOU_STYLIANI-CEKICI_OLIVJA.pdf.
- _ Σπύρος Τσαγκαράτος, Φαίδων Γεωργιάδης, «Για την Εξεύρεση Χωρών στην Αττική για τη Μετέγκατασταση των Ρομά από την Περιοχή του Ελαιώνα», ΤΕΔΚΝΑ, 2010.
- _ «Το κουτσομπολιό ως εργαλείο επιβίωσης των αδύναμων στην Αρχαία Ελλάδα», *LiFO*, 2019, <https://www.lifo.gr/culture/arxaiologia/koutsompolio-os-ergaleio-epibiosis-ton-adynamon-stin-arhaia-ellada>.
- _ Θανάσης Χαραμής, «Ο απομονωμένος καταυλισμός των Ρομά στο κέντρο της Ελλάδας», *LiFO*, 2015, <https://www.lifo.gr/various/ο-απομονωμενος-kataylismos-ton-roma-sto-kentro-tis-elladas>.
- _ Ελένη Ψυχούλη, «Σε κουτσομπολιό, άρα υπάρχουν!», *AthensVoice*, 2025, <https://www.athensvoice.gr/se-koutsompelevo-ara-vparcheis>.
- _ Olga Angelucci, «Curtigghiu: The Sicilian Art of Conversation», *Medium*, 2025, <https://medium.com/citta-islamiche-storia-della-citta>.
- _ ARCHISEARCH EDITORIAL TEAM, «Pandemic Architecture International Ideas Competition | FINAL WINNERS ANNOUNCED», *Archisearch*, 2020, <https://www.archisearch.gr/news/pandemic-architecture-international-ideas-competition-final-winners-announced>.
- _ Walter Benjamin, *Παρίσι, πρωτεύουσα του 19ου αιώνα (Σύνοψη του 1939)*, ΟΥΑΠΙΤΙ, 2020.
- _ «Città islamiche», *STORIA DELLA CITTÀ*, 2010, <https://www.storiadellacitta.it/2010/12/03/citta-islamiche/>.
- _ Bridget Cogley, «White circles promote social distancing on Domino Park grass in New York City», *Dezeen*, 2020, <https://www.dezeen.com/2020/05/20/social-distancing-circles-domino-park-brooklyn/>.
- _ «“Curtigghiu”: What Does It Mean & When Should You Use It?», *Learn Sicilian*, 2021, <https://learnsicilian.com/curtigghiu>.
- _ «Designing Smoking Areas, a Living Space for Your Employees», *Polymobyl*, <https://polymobyl.com/designing-smoking-areas>.
- _ Robin I. M. Dunbar, *Grooming, Gossip, and the Evolution of Language*, Harvard University Press, 1996.
- _ Christele Harrouk, «Socially Distant Outdoor Yoga Domes Invade the Open Spaces of Toronto», *Archdaily*, 2020, <https://www.archdaily.com/942247/socially-distant-outdoor-yoga-domes-invade-the-open-spaces-of-toronto>.
- _ Tim Hayward, «Why the best seat in any restaurant is out back by the bins», *Financial Times*, 2024, <https://www.ft.com/content/161f203-00bf-4287-8539-8b42aec9ad42>.
- _ Kgrek, «Η ιστορία της "Μπλέ πολυκατοικίας" και ένα βιβλίο», *Μπόρα Είναι Θα Περάσει*, 2014, <https://boraeinai.blogspot.com/2014/07/blog-post-1888.html>.
- _ Eva Luna Mascolino, «La storia del curtigghiu, arte tutta sicula del pettegolesso nascosto», *Sicilian Post*, 2019, <https://sicilianpost.it/la-storia-del-curtigghiu>.
- _ Organizzazione, «Il dizionario siculo – italiano», *Sicily & Sicilians 3.0*, 2020, <https://sicilyandsicilians3.com/dizionario-siculo-italiano>.
- _ Parisi Sara, «Lost in translation | Curtigghiu», *Living in the City*, 2023, <https://livinginthecity.com/lost-in-translation-curtigghiu>.
- _ Pyla P, *Gossip on the Doxiadis 'Gossip Square': Unpacking the Histories of an Unglamorous Public Space*, *Architectural Histories*, 2013, <http://doi.org/10.5334/ah.bb>.
- _ Comitato Redazione, «Tra i vicoli del Ràbato nell'antico quartiere arabo di Agrigento», *Dialoghi Mediterranei*, 2025, <https://www.istitutoeuroarabo.it/DM/tra-i-vicoli-del-rabato-nellantico-quartiere-arabo-di-agrigento/>.
- _ Crista A. Rubio, «What is Sobremesa? Explaining the beautiful after-meal tradition of Latin America», *Cocina*, <https://wearecocina.com/blog/what-is-sobremesa-the-latino>.
- _ Kelly Stavropoulou, «The Balconies of Athens: Outdoor Living and Urban Identity», *Greece Is*, 2023, <https://www.greece-is.com/balconies-athens-outdoor-living-urban-identity/>.
- _ «Why Gossip Feels So Good», *Psychology Today*, 2023, <https://www.psychologytoday.com/us/blog/out-of-the-ooze/202303/why-gossip-feels-so-good>.
- _ «Why You Were Born to Gossip», *Psychology Today*, 2015, <https://www.psychologytoday.com/au/blog/out-of-the-ooze/201503/why-you-were-born-to-gossip>.
- _ «Παρασκήνιο - «Manos Hadjidakis on Athenian cafés»», Τηλεοπτική εκπομπή, *EPT*, 1978, <https://www.youtube.com/watch?v=PSbpdmxib1Y>.